

ZAPISI

Igor Grdina

SREDNJI VEK NA SLOVENSKEM V RAZISKAVAH
LITERARNE VEDE

(Raziskovalno poročilo za obdobje 1968–1993)

Letnica 1968 se kar sama ponuja kot mejnik v raziskavah slovenskega slovstvenega srednjega veka: v metodološkem in konceptualnem pomenu se tedaj začenja obdobje sodobnosti v tem segmentu naše literarne vede, še posebej literarne zgodovine. V domovini tisto leto zagleda luč sveta prvi zvezek Pogačnik-Zadržavceve Zgodovine slovenskega slovstva (J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I. Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem (!) in barok, Maribor 1968), v tujini pa t.i. Münchenska izdaja Brižinskih spomenikov (Freisinger Denkmäler, München 1968; urednik Jože Pogačnik). To sta ključni knjižni ediciji, ki sta pomenili metodološki prelom v raziskavah starejšega slovenskega slovstva in tako tudi v njegovem srednjeveškem delu. Toda velika premena se je napovedovala že prej, saj ni bilo mogoče spregledati velikih razlik med sintezo petdesetih let, za katero je v prvem zvezku Matičine slovstvene zgodovine Slovencev (Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, spisali A. Gspan, L. Legiša, M. Matičetov, B. Merhar, M. Rupel in F. Tomšič, uredil L. Legiša s sodelovanjem A. Gspana) poskrbela generacija strokovnjakov, ki se je v naši literarni vedi uveljavila neposredno po drugi svetovni vojni (deloma celo že prej), in med okoli leta 1960 na moč novatorskimi razpravami J. Pogačnika, ki je tedaj začel svojo nadse delovno kariero (obsežna generalna razprava *Riflessi dei movimenti letterari europei nella letteratura slovena antica*, *Ricerche slavistiche IX*, Roma 1961, 3–38, izvorna slovenska verzija je bila natisnjena v avtorjevi knjigi *Čas v besedi*, Maribor 1963, pod naslovom *Miselna in slogovna dinamika v starejši slovenski književnosti* (str. 29–62); nato tudi Drugi tekst fryzijski jako problem historycznoliteracki, Pamiętnik słowiański XIV, Wrocław 1964, 96–121 – pomenljivo je tudi ta tekst bil objavljen na tujem in je celo v slovenščini izšel v neslovenski reviji: Drugi brižinski spomenik kot literarnozgodovinski problem, *Slovo XIV*, Zagreb 1964, 78–100; avtor je ob tem lansiral tudi zgoščeno verzijo razprave, v sloveščini pod enakim naslovom Drugi brižinski spomenik kot literarnozgodovinski problem, *JiS IX*, Ljubljana 1964, 171–173, v nemščini pa kot *Das zweite Freisinger Denkmal als literaturgeschichtliches Problem*, *Cyrrillo-methodianische Fragen – Slawische Philologie und Altertumskunde*, *Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS Cyrilli et Methodi anno 1963 celebrati*, Wiesbaden 1968, 175–178).

V mislih imamo seveda prehod od pozitivizma in njegovih poznih ter zapoznelih poganjkov proti imanentno literarnovednim postopkom, ki prodirajo tudi z delno pomočjo že od prej pri nas znane, toda nekoliko odrinjene duhovnozgodovinske metode. Vendar moremo reči, da od Pogačnikovega nastopa pozitivizem ni več osrednja raziskovalna metoda, pa čeprav eden njegovih vrhunskih dosežkov za našo problematiko, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva Ivana Grafenauerja*, pride med ljudi šele 1973. leta, tj. približno deset let po avtorjevi smrti. Za natis značilno poskrbi Mohorjeva družba v Celju. Vendar gre v tem primeru za izdajo spisa, ki je nastal že mnogo prej, v zimi 1948–49, ter bil pozneje le nekoliko dopolnjevan.¹ Grafenauerjeva *Kratka zgodovina*, ki kljub dejstvu, da je bila ustvarjena kot šolska knjiga (kot gimnazijski učbenik), predstavlja nekakšen odgovor na obsežno Kidričevo *Zgodovino slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti* (Ljubljana 1929–1938), je navzlic zgoščenosti za srednjeveško obdobje dejansko izčrpnjša od reprezentativnega Kidričevega dela, poleg tega pa je konceptualno drugačna, polnejša, in zajema tudi ljudsko slovstveno kulturo, ne le učene. Glede na to, da se je za izid Grafenauerjevega dela² ob njegovem nastanku, kakor poroča B. Grafenauer, zavzemal sam Kidrič,³ je videti, kako je nasprotnemu konceptu ne le priznaval težo, temveč je nanj celo začel

¹ B. Grafenauer, *Ob Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva*, v: I. Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973, 8.

² Izdajo je kvalitetno, skoraj zgledno pripravil avtorjev sin Bogo Grafenauer, ki je prispeval obsežen historiat knjige in očetov življenjepis ter dodal njegovo bibliografijo, žal pa ni poskrbel za prepotrebno imensko in stvarno kazalo ter tudi ni odpravil – sicer redkih – stvarnih napak in pomot v tekstu (npr. na str. 123 je ljubljanskemu škofu Glušiču pripisano ime njegovega nikoli posvečenega naslednika Radliča, Baltazar, v resnici pa je bil Konrad Adam, nadalje je Würtemberg dosledno napačno pisan z enim t, Flacius pa z dva c). Je pa B. Grafenauer dodal nekaj opomb historičnega značaja.

³ B. Grafenauer, *Ob Kratki zgodovini* . . . , 7, 8, 9.

pristajati (pri kratki zgodovini je namreč šlo za šolsko knjigo, ki mora vsebovati le znanstveno neoporečne teze!). Vendar zaradi izvenliterarnovednih razmer in razmerij na družbeni sceni v »jeku socialistične izgradnje« Grafenauerjeva zgodovina dolgo ni mogla iziti.

Kar zadeva konec prevlade pozitivizma v raziskavah starejšega slovenskega slovstva, je treba reči predvsem tole: Pogačnik je svoj novi pristop vzpostavil kot preseganje pozitivizma, ne pa kot njegovo zanemarjenje. O tem pričuje dejstvo, da je ravno Pogačnik pripravil sodoben izbor literarnozgodovinskih spisov Ivana Grafenauerja za Slovensko matico (I. Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi, Ljubljana 1980), v katerem je dal največji poudarek Grafenauerjevim raziskavam kulture našega srednjega veka. Poleg tega so tudi že nekateri starejši raziskovalci napovedovali pot, po kateri je krenil Pogačnik; tu gre opozoriti zlasti na Frana Petreta študijo Srednjovekovna pismenost u Sloveniji, Zbornik radova Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet III, 1955, 83–98, slovenska verzija Srednjeveško pismenstvo na Slovenskem v: F. Petre, Tradicija in inovacija, Ljubljana 1990, 17–34 ter na posamezne ideje Antona Slodnjaka, ki jih je lansiral v več pregledih slovenskega slovstva (od prvega, ki je izšel pod naslovom Pregled slovenskega slovstva v Ljubljani 1934. leta, do v domovini anatemizirane knjige v nemščini Geschichte der slowenischen Literatur, Berlin 1958, ter njenih poznejših slovenskih derivatov).

Nasploh je pozitivizem pri nas v literarni vedi bil najtrdoživejši pri raziskavah srednjega veka oziroma celotnega t.i. starejšega slovenskega slovstva, kar pa ni nič presenetljivega, saj so postpozitivistični, zlasti formalistični, imanentno interpretativni in strukturalni postopki poudarjeno iskali v tekstih slabo literarnost oziroma umetniškost. Te niso razumevali historično, temveč estetično, se pravi kot slovstvo, ki se po avtonomnih estetskih kriterijih kaže kot besedna umetnost: literatura nekega časa torej za literarno vedo ni bila več tisto slovstvo, ki v njem velja za literaturo, temveč le tisto, ki ga estetika oz. včasih tudi širše filozofija ali celo svetovni nazor (Weltanschauung), kateri/kateremu bralec – tako tudi literarni zgodovinar – pripada, šteje za literaturo (to je bila naravna, dasi verjetno preskrajnostna reakcija na pozitivistični historizem, ki je bil obseden od faktografije in je velikokrat literarno delo imel le za povod za razkazovanje ognjemeta pozitivistov erudicije!). Takšne nove metode literarne vede za preučevanje slovenskega srednjega veka niso bile ravno obetavne, saj je naš prostor v narodnem jeziku za to obdobje ohranil komajkatero besedilo, in še to pretežno najočitnejše (versko)pragmatične narave (Brižinski spomeniki, Celovski rokopis, Stiški rokopis, Beneškoslovenski rokopis, Starogorski rokopis, kasneje tudi Goriški rokopis). Slovstvo v neslovenskem jeziku se zaradi necelovitega historicističnega mišljenja pri naših literarnovednih pozitivistih – velika izjema je bil le Ivan Grafenauer⁴ – večinoma ni štelo za predmet slovske literarne zgodovine, čeprav v kontekstu slovenskega srednjeveškega sveta v primeru nadnacionalne latinščine in »nacionalne« (glede na pretežni del plemstva) nemščine ter v manjši meri italijanščine nikakor ne gre za tuje idiome.

Šele Anton Slodnjak je v svojem Pregledu slovenskega slovstva 1934. leta začel nakazovati načelno možnost, da drugojezični spisi v starejšem obdobju našega slovstva, ki so nastali na tleh slovenskih dežel ali bili ustvarjeni od ljudi od tod, pripadajo vsaj slovstveni zgodovini Slovencev, če že ne tudi slovenski slovstveni zgodovini, kar je prišlo do izraza v primeru humanizma⁵ kot nekakšnega hipotetičnega predhodnika reformacije: čeprav je humanizem naših ljudi jezikovno – kot vsak pristni humanizem tistega časa – latinističen, naj bi nakazoval pot v jezikovno slovensko protestantsko reformacijo, ki ji je z mnogo manj obsežnim repertorijem del v nacionalnem jeziku sledila tudi katoliška. Ampak to je bila bolj kot dokazana le navržena teza in danes, po temeljnih raziskavah Primoža Simonitija (Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja, Ljubljana 1979), vemo, da humanizem tudi pri nas ni vzročno-posledično vodil v protestantsko reformacijo. Še več, zdi se, da je ravno »gotstvo« v podobi ljudskih pobožnosti visokega srednjega veka, torej praktično totalno nasprotje humanizma, zagotovilo protestantski reformaciji tisti uspeh – tudi pri nas –, ki ga je dosegla, saj je pripravilo resonančni prostor reformacijske misli: za verska vprašanja so se ravno zaradi omenjenega srednjeveštva v kritičnem času zanimali vsi in vsakršni ljudje in tako je Luthrova zahteva po reformi cerkve mogla sprožiti velike strasti ter aktivnosti tako pri somišljenikih kot nasprotnikih. Seveda so humanistične ideje imele velik pomen za reformacijske miselne elite, toda med humanizmom in protestantsko reformacijo ni prihajajo le do spojev (Zwingli, Melancthon, pri nas L. Budina, delno Trubar), temveč tudi do globokih konfliktov in naravnost usodnih nerazumevanj (Jean Calvin contra Miguel Serveto!).

Tako tudi glede vključevanja jezikovno neslovenskih tekstov v slovensko literarno zgodovino nastane leta 1968 velik prelom, saj Jože Pogačnik v svoji literarni zgodovini zapiše sledeče načelne misli o tem problemu: »Drugče (kot v novejšem) se vzpostavlja v starejšem slovstvu tudi vprašanje narodne literature. Vežanost na jezik etnične skupine tu ni in ne more biti glavno merilo, treba je računati s pripadnostjo na določeno (slovensko) etnično področje. Naravno (! – po

⁴ Vendar celo njegovo mišljenje ni zmoglo velikega načelnega premika pri vključevanju jezikovno neslovenskih tekstov v slovenski literarnozgodovinski korpus srednjega veka (le pri rekonstruiranju zahvalnega kirielejsona ob ustoličenju koroškega vojvode je I. Grafenauer izhajal iz neslovenskega teksta, iz vrivka v Švabsko zrcalo, s čimer pa se je šele začel nakazovati drugačen odnos naše literarne vede do nemških in latinskih spisov).

⁵ A. Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1934, 14–17.

novem, po starem seveda ne!) je, da tista jezikovno latinska, nemška ali italijanska dela, ki so med Slovenci natajala ali so imela nanje kak vpliv, sprejmemo v obravnavo slovenskega slovstva. Čeprav so ta dela po izvoru tujega duha (?), so s svojim obstojem v slovenskem življenju postala sestavni del kulturnega prostora, v katerem je slovenski duh ustvarjal. Tako so bila doživeta, postajala so vir navdihov, izraz občutij in spoznanj, ali pa so se zvezala s kakim slovstvenim pojavom ali trenutkom v zgodovini ljudstva ter s tem dobila delež v slovenski slovstveni zavesti.⁶ Že terminologija opozarja na to, kako je Počagniku do takšnih spoznanj izmed starejših literarnovednih postopkov pomagala t.i. duhovna zgodovina (ki seveda ni omejena le na literarno vedo!), ne gre pa spregledovati niti navdiha iz primerjalne literarne vede (»tuj duh«, »delež v slovenski zavesti«; »ali so nanje imela kak vpliv«): seveda sta tako primerjalna literarna veda (pri nas včasih imenovana tudi svetovna književnost) kot duhovnozgodovinska metoda na Slovenskem bili znani že od prej, od Franca Kidriča (prvi predavatelj primerjalne literature na ljubljanski univerzi konec dvajsetih let našega stoletja, vendar še v okvirih slavistike) in Antona Ocvirka oz. Matije Murka, Avgusta Žigona in Ivana Prijatelja (vsi trije so vsaj v delu svojega opusa poudarjeno uporabljali duhovnozgodovinsko metodo), toda šele s Pogačnikom sta obe dobili v raziskavah starejšega slovenskega slovstva mesto, kot jima gre. A to se je zgodilo v kontekstu sodobnih, eminentno literarnovednih postopkov.

Kljub temu, da je Pogačnik načeloma hodil po poti nadgradnje pozitivizma oz. njegovega presejanja, kar je vidno predvsem v že omenjenem prvem delu njegove in Zdravčeva Zgodovine slovenskega slovstva iz leta 1968, je v zadnjem času prišlo do strahovitega upada zanesljivosti fotografije v slovenskih slovstvenozgodovinskih študijah, ki si ga v času prevlade pozitivizma ni bilo mogoče predstavljati (npr. Pogačnikova študija Starejše slovensko slovstvo, Ljubljana 1990).⁷ S tem izgublajo tudi specifična literarnovedna vprašanja, kot so stilna, kompozicijska, narativna, tematološka itd., saj ni vseeno, kdaj in iz katerega kulturnega kroga prihajajo k nam takšne ali drugačne pobude (zato je ugotavljanje pozitivnih dejstev še vedno aktualno; tako za zgodovino slovenske reformacije npr. ni vseeno, ali je bil Bullinger Zwinglijev ali Calvinov naslednik – Pogačnik namreč piše, da je bil Calvinov! –, pa čeprav se zwinglijanci in kalvinci 1549 s Consensus Tigurinus združijo, toda šele z II. helvetsko veroizpovedjo 1566 se z njimi dokončno zlijejo v eno – in Trubar ima s zwinglijanci najmočnejše zveze še pred njihovim zedinjenjem s kalvinci!). Res je, da je v klasičnih pozitivističnih časih literarne vede bila njena pozornost preveč enostransko usmerjena k problemom časovne in prostorske umeščenosti posameznih spomenikov ter njih filološkimi značilnostim, genealoškimi odvisnostim ali neodvisnostim ipd. – s tem je literarna zgodovina zavijala v položaj nekakšne sektorske zgodovine (zgodovina enega sektorja življenja), ki se preučuje po načelih zgodovinske znanosti oz. temeljnih zgodovinskih znanosti in klasičnega zgodovinskega ter primerjalnega jezikoslovja –, toda vsega tega ni mogoče zavreči še tako moderni ali postmoderni literarni zgodovini. Kajti literarna zgodovina je del literarne znanosti, v nobeni znanosti pa ni prostora za tako drastično nevednost o zgodovinskih dejstvih, kot jo srečujemo v nekaterih vsaj deloma literarnovednih spisih (npr. V. Nartnik svojih Zvezdnih poteh, Kranj 1991, str. 57, za izvorno obliko kranjskega grba razglasi neko njegovo hudo baročno stilizirano upodobitev in potem iz vsega tega dela silno daljnosežne sklepe o slovenskih ljudskih pesmih; J. Toporišič pa ve povedati, da je bil P. P. Vergerij »kot vemo« (!) »Trubarjev ideološki nasprotnik« – prim. pisanje imenovanega z naslovom Kritične pripombe k Trubarjevemu delu s strani slovenskih besedoljubov in kritikov, SR XL, Ljubljana 1992, 243 –, kar je ne le ignoranca do historične resničnosti, temveč tudi do predmeta razprave, saj prostodušnemu razpravljajcu očitno ni znano, kaj so »slovenski besedoljubi in kritiki« o razmerju Trubar-Vergerij napisali doslej!), zakaj vsaka znanost ima poleg svoje sodobnosti tudi svojo zgodovino ali vsaj predzgodovino, kar velja tudi za posamezne znanstvene probleme in njih reševanje.

V času od 1968 do 1993 potemtakem na območju raziskav starejše slovenske književnosti po eni strani opažamo prodor čistejših literarnovednih postopkov, metodologij in konceptov, kar je nedvomno napredek, saj literarna zgodovina ni nikak odvod obče zgodovine, temveč posebna znanstvena disciplina (to je za novejšo književnost že dolgo samoumevno!), na drugi strani pa tudi pešanje znanstvene zanesljivosti, kar je, kot smo že opozorili, dokazljivo predvsem na mestih, kjer se interdisciplinarno stikata literarna in obča zgodovina (na teh mestih so rezultati ene stroke pač preverljivi z rezultati druge). Vendar gre omenjeno slabost pripisati šibkostim literarnih zgodovinarjev, ne pa morebiti nekakšni nekompetentnosti literarne zgodovine kot znanosti, saj le-tej znanstvenosti nikakor ne zagotavlja zgodovinska znanost ali historiografija (ta se npr. mnogokdaj sploh ne meni za narativne strukture, v veliki meri si tudi ne zna pomagati s teksti fikcije, ki so lahko tudi imeniten zgodovinski vir, čeprav popolnoma drugačnih pričevanskih razsežnosti kot

⁶ J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 235.

⁷ Prim. mojo kritiko v ZČ XLV, Ljubljana 1991, 497–499. Kar zadeva avtocitiranje, je sicer načelno treba reči, da je v slovenski literarni in jezikoslovni vedi ta pojav pri nekaterih posameznikih narasel preko manierističnih razsežnosti v pravo patologijo vsakdanjega ravnanja; v pričujočem razpravljanju preglednega značaja se mu nismo mogli izogniti, smo ga pa poskušali omejiti na minimum.

izvenfikijska besedila⁸). Literarna zgodovina bi zaradi svoje specifikke nikakor ne smela izstopati iz dialoga z drugimi strokami in bi morala, kjer se z njimi stika, vselej upoštevati tudi rezultate neli-terarnovednih raziskav; to v primeru razmerja do obče zgodovine pomeni, da bi si ne smela privoščiti takšnih faktografskih zdrsov, kot jih srečujemo v že apostrofirani Pogačnikovi študiji Starejše slovensko slovstvo, kajti na takšni ravni strokovni dialog ni mogoč. Interdisciplinarnosti ne gre pojmovati v smislu neavtonomnosti strok, nasprotno: vse stroke, ki vstopajo v interdisciplinarni dialog na znanstveni ravni, morajo, če hočejo, da je rezultat vzajemnega prizadevanja neoporečen, obdržati metodološko avtonomnost in ne smejo jemati argumentov različnih disciplin kot argumen- te iste ravni. Če se to počne, pride do karikature interdisciplinarnosti, kakršno na Slovenskem v poslednjega četr- stoletja srečujemo v psevdoznanstvenih podvigih tandema Berlot-Rebec okoli Etruščanov in v »venetovanjih« zadnje čase vse bolj razglašene- ga tria Bor-Šavli-Tomažič: poljubno kombiniranje dejstev, do katerih so se prikopale različne znanstvene discipline, vodi v pisanje postmodernističnega enciklopedičnega romana, ne pa v ustvarjanje znanosti; tako so spisi omenjenih s stališča zgodovinske vede nekje tam kot npr. znamenita romana Umberta Eca *Ime rože* in *Focaultovo nihalo*, le da so napisani mnogo bolj okorno, da ne rečemo štorasto. Velika škoda je, da se je pri nas po drugi svetovni vojni vse bolj gubilo izročilo pravega interdisciplinarnega znanstvenega dialoga, ki je poprej dajalo tudi v raziskavah starejše slovenske književnosti imenitne rezultate, npr. v »zlatih letih« slovenskih raziskav Brižinskih spomenikov, za katere so v letih 1915–1943 poskrbeli: jezikoslovca R. Nahtigal in F. Ramovš, zgodovinar M. Kos, literarna zgodovinarja I. Grafenauer in F. Kidrič ter teolog F. Ušeničnik.⁹ Takšen znanstveni dialog je med posamičnimi učenjaki vzpostavljati tudi izrazilo prijateljska interpersonalna razmerja, ki so presegala čisto znanstveno sfero ter ustvarjala v slovenski znanstveni srenji strokovno in družabno kar neverjetno vzpodbudne razmere; podobnih pozneje skoroda ni bilo več videti.

Pogačnik je svojo vizijo obsega slovenskega slovstvenega srednjega veka najbolje demonstriral v antologiji *Srednjeveško slovstvo*, ki je izšla v Ljubljani 1972. leta v okviru zbirke *Naša beseda*, kjer je ob slovenskih tekstih objavil tudi latinske, nemške in italijanske – tako v verzih kot v prozi. Morda bodo prihodnja raziskovanja nekoliko korigirala korpus v našo slovstveno zgodovino kanoniziranih besedil ter ga še nekoliko razširila, toda pomembneje je, da se bo Pogačnikov koncept obdržal, v kar res ne gre dvomiti.

V bistvu predromantično in nato tudi romantično pojmovanje enoumne povezanosti nacionalnega jezika in nacionalne literature je pri nas kraljevalo od Matije Čopa dalje. Toda zavedati se je, da je celo dandanes s Pogačnikovim konceptom omejeno le za starejše slovensko slovstvo, ne pa tudi za književnost v dobi modernega nacionalizma, pri čemer tudi v tem primeru, kakor bomo še videli, mehanično povezovanje določenega idioma z nacionalno literaturo ni brez posameznih problemov. Seveda je Čop v svojih prispevkih za Šafařikovo južnoslovansko slovstveno zgodovino kot razpravljalni jezik, torej metajezik, do neke mere paradoksalno uporabljal nemščino (morda je z njo hotel asociirati znanstveno distanco do predmeta). Vendar: čeprav obravnava med domačimi avtorji tudi takšne, ki so svoje spise izdajali tudi ali predvsem v nemščini (npr. Kopitar – Čop namreč v bistvu piše slovstveno zgodovino, ne literarne, slednjo v nekaterih pasusih le nakazuje!), je jasno, da je za pravo slovensko oz. kranjsko slovstvo štel le spise v slovensščini, kar je očitno iz njegovega zatrevjanja, da je o. Marko Pohlin »najbolj plodovit (!), pa tudi jezikovno najmanj pravičen kranjski pisatelj.«¹⁰ Če bi za kranjske pisatelje v pravem pomenu štel tudi v nemščini ali latinščini pišoče avtorje, bi o. Marku vsekakor ne mogel pripisati največje plodnosti; morda bi si to oznako zaslužil J. V. Valvasor, ki je bil tudi v romantičnem času znan in priznan (slavil ga je J. Zupan, ki je bil Čopu simpatičen zaradi »jezikovne drznosti«,¹¹ nanj se je v Krstu pri Savici skliceval Prešeren¹² itd.), skratka ni šlo za kakšnega prezrtega avtorja, kakor recimo v primeru Franza Witzza barona Wutzensteina (J. W. Nagl in J. Zeidler ga poznata kot Wutzensteina), ki že med sodobniki ni imel prave sreče s proizvodi svoje muze in jih je moral, kakor slikovito pravi Jože Koruza, izvoziti na Bavarsko!¹³ Čopovo stališče je bilo nato vse predolgo samoumevno in so ga sprejemali učenjaki tako različnih metodologij, konceptov in nivojev, kot so bili predpozitivistični enciklopedični slovstveni domoznalec Marn, naš najzgodnejši literarnovedni pozitivist Glaser ter njegov vrhunski dedič Kidrič (z nasledniki). Nenavadno je, da je pri nas pozitivizem brez komentarja sprejel romantično razumevanje obsega slovenske lite-

⁸ Tu mislimo predvsem na zgodovino duhovnih struktur, zgodovino družbenih in posamičniskih konstrukcij realnosti, zgodovino navad, itd.; navsezadnje bi bilo vznemirljivo pisati tudi zgodovino domišljije in fikcije.

⁹ Prim. B. Grafenauer, Zgodovinarjeva paralegomena k novi izdaji Freisinških spomenikov, ČZN n.v. V, Maribor 1969, 149–154.

¹⁰ Kopitar-Čop, Izbrano delo, Ljubljana 1973, 155.

¹¹ Prav tam, 165.

¹² Toda njegovo sklicevanje na Valvasorja v uvodu v Krst pri Savici je v službi poezije; zato je tudi v Slavi vojvodine Kranjske najdena imena preoblikoval v skladu s potrebami verzne pripovedi (Valjhun, Kajtimar), tako da ne izstopajo iz vrste drugih imen pesnitve, ki so pomenljiva že na transparentni ravni (Črtomir, Bogomila, Staroslav; značilno je krščanski duhoven brezimen).

¹³ Glasnik Slovenske matice V, Ljubljana 1981, št. 2, 71.

rature; to je v bistvu paradoks, saj pozitivizem v literarni vedi slovi kot filozofski in metodološki izraz stilne formacije realizma, ki naj bi bil nasprotje romantiki. Videti je, kakor da tudi z našim literarnovednim pozitivizmom ni vse v redu, kakor ni že z realizmom (Aleksandar Flaker je prispeval nekoliko metaforično, a nadvse točno oznako zanj: na Slovenskem ne gre za svetovljanski realizem »doma grofov Rostovih«, temveč za njegovo lokalno izdajo »z Vrha od Svete trojice«, ki je v marsičem nekaj drugega in drugačnega od pravega realizma!),¹⁴ saj je ta stilna formacija pri nas zavoljo močnih postromantičnih tokov precej šibka in celo problematična.

Sicer pa se je slovenskost – in posledično tudi inkorporiranost v slovensko literarno zgodovino – posameznih problematičnih avtorjev določala izrazito voluntaristično: zakaj npr. Matija Čop sodi v slovensko literarno zgodovino, njegova sorodnica Mara Čopova, poročena pl. Berksova, pa ne, čeprav nobeden od njiju ni pisal v slovenščini, a so se teksti obeh nanašali tudi – seveda ne izključno – na naš prostor in v njem nastajali? Zakaj je za renegata razglašen le Karl Deschmann oz. Dragotin Dežman, ne pa tudi Zofka Kvedrova, ki je v svojem delu slovenski jezik ravno tako opustila? Zakaj Lili Novy je »naša«, Ana Wambrechtsamer pa ne – in sta obe pisali tako v nemščini kot v slovenščini? Tudi Linhart je svoja izvirna dela – celo najpomembnejše, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije – ustvaril v nemščini, kakor tudi Prešeren dobršen del svojega opusa (zlasti miselno intenzivnega: nemška elegija na Matijo Čopa, nagrobni napis za Korytka, nemški soneti!), pa nimata nikakršnih težav s kanoniziranostjo v slovensko literarno zgodovino. Zdi se, da se je najbolj pozitivistični med slovenskimi literarnimi zgodovinarji, Franc Kidrič, zavedal romantične voluntarističnosti tovrstnih opredeljevanj, saj se je v prvi knjigi SBL celo povzpel do oznake Mare pl. Berksove kot ene najduhovitejših jugoslovanskih pisateljic¹⁵ (poleg komedij lažjega žanra je bila najznamenitejša po svoj čas zelo priznani knjigi o južnoslovanski ženski), vendar se žal ni načelneje posvetil temu problemu in ni zbral dovolj moči, da bi presegel staro pojmovanje, ki ga je Slovencem v glavo najmočneje vbil Fran Levstik na svojem usodnem popotovanju po kolovozu med Litijo in Čatežem (fingirani potopis Popotovanje iz Litije do Čateža, 1858), kjer je razpredal misli celo o tem, kako da Slovenci nimajo zgodovine in torej po klasicističnem pojmovanju, katerega pristaš je glede tega vprašanja bil znameniti literat, ne snovi za tragedijo, temveč samo za literaturo za »prosti« narod, tj. za kmeta – ta da edino ni še potujen in je nosilec slovenstva . . . (Le zakaj je potem inteligent dr. Josip Vošnjak v drugem delu svojih Spominov zapisal, da je ravno temu istemu slovenskemu kmetu v šestdesetih letih prejšnjega stoletja šele bilo treba »vdehniti narodno zavest in narodni ponos«, ga podučevati, zbužjati iz nekakšnega »stoletnega spanja«¹⁶ itd. itd., ga skratka narediti iz dobrodušnega divjaka herderjanskih sanj za navdušenega narodnjaka, tj. panslavističnega »kozaka« ali domorodnega »prvaka«!?) Potem ko je Pogačnik načelno rešil problem jezikovno neslovenskih tekstov za starejšo slovensko literaturo (ob že citirani Zgodovini slovenskega slovstva I prim. še njegovo razpravo Raziskovalna vprašanja v srednjeveškem slovstvu, Glasnik Slovenske matice V, Ljubljana 1981, št. 2, 72–78, zlasti 77; pritrdil mu je tudi klasični filolog P. Simoniti v spisu Srednje-latinska in novolatinska književnost v sklopu proučevanja starejšega slovenskega slovstva, isto, str. 57–63; Jožetu Koruzi pa je bila Pogačnikova solucija toliko samoumevna, da niti ni več čutil potrebe po njenem načelnem zagovarjanju, prim. njegovo razpravljanje Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva, isto, str. 63–71), ostaja vprašanje še vedno odprto za dobo nacionalizma, se pravi za čas od 1848 naprej, ko se tudi po najsrajnejših zamejitvah pri nas konča obdobje starejšega slovstva, kjer bo ravno tako energično treba najti odpomoči ter preseči zgoraj omenjeni voluntarizem, simpatije in antipatije raziskovalcev do posameznih avtorjev. Pri tem se je treba zavedati, kako literatura tedaj vsaj postaja avtonomen estetski fenomen, četudi vselej to niti noče biti. Vsekakor pa kriterij politične pripadnosti (recimo ustavovni, pogojno nemški stranki vsaj v zgodnjih časih avstrijskega parlamentarizma) ne more nikogar izbrisovati iz slovenske literarne zgodovine.

Glede zamejitve obsega problematike, ki zanima slovensko literarno vedo, pa ni problem le jezikovni kriterij, temveč tudi statusni oz., če povemo preprosteje: v starejši pozitivistični literarni zgodovini ni bilo prav veliko prostora za ljudsko slovstveno kulturo, temveč le za pismenstvo, ki predstavlja spomenik srednjeveške učene kulture. Z ljudsko kulturo, tudi besedno, se je zato začela predvsem ukvarjati posebna veda, folkloristika. Razumljivo je, zakaj strogi pozitivist Kidrič v svoj koncept proučevanja slovenskega srednjega veka ni sprejel narodnega pesništva in pripovedništva ter tako v bistvu zavrnil koncept celovitega raziskovanja slovstva, kakršnega je pred njim prakticiral do sedaj še nepreseženi velikan naše literarne vede Matija Murko: preprosto zato, ker se iz srednjega veka niso ohranili spomeniki tega slovstva, ki bi imeli nedvoumno vrednost pozitivnega dejstva, se pravi ker ni zapisov ljudske kulture iz tistega časa z izjemo strofe vsaj delno tudi ljudske verske pesmi Naš gospod, ki je izpričana v Stiškem rokopisu). Vendar je že v njegovi gene-

¹⁴ A. Flaker, Avantgarda i realizam. Realizam doma grofova Rostovih i realizam z Vrha od Svete Trojice, v: A. Flaker, Poetika osporavanja, Zagreb 1984, 56–65.

¹⁵ SBL I, Ljubljana 1925–1932, 95.

¹⁶ J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982,² 101, 102.

raciji takšen rigosristični, na tem mestu moramo reči, da tudi sterilni pozitivizem naletel na odpor, ki se je zrcalil v konceptu raziskav starejšega slovenskega slovstva Ivana Grafenauerja, ter je navezadnje ostal osamljen: za prihodnost je vsaj v generalni smeri ostal Grafenauerjev koncept (Prim. študijo J. Koruze z naslovom O stičiščih etnologije, folkloristike in literarne zgodovine, Glasnik slovenskega etnološkega društva, Ljubljana 1980, št. 2, 105–107, dosegljivo tudi v: J. Koruza, Slovstvene študije, Ljubljana 1991, 15–19), ki se je vseskozi po II. svetovni vojni prakticiral v literarni vedi (z metodološkimi modernizacijami J. Pogačnika), vendar so iz njega izšli tudi naši folkloristi, čeprav so svojo stroko postavili na širša, ne le literarnovedna (temveč tudi muzikološka, umetnostnozgodovinska in teatrološka) izhodiščna načela.

Dandanes so raziskovanja ljudske slovstvene kulture v folkloristiki seveda temeljito drugačna od literarnovednih (če je pred drugo svet. vojno I. Grafenauer bil kot najzaslužnejši raziskovalec te problematike predvsem literarni zgodovinar, je v naslednji generaciji B. Merhar kot najvidnejši strokovnjak za narodno pesem, ki jo je obdelal za Matičino Zgodovino slovenskega slovstva I, že bolj folklorist, čeprav je izšel iz literarne vede; še širši, tudi etnološki oz. etnografski in torej še manj eminentno literarnovedni strokovnjak je M. Matičetov, vodilni raziskovalec ljudske proze v generaciji, ki je pripravila pravkar omenjeno edicijo; pozneje pa je šel razvoj v obeh disciplinah še bolj vsaksebi), in med njimi je mogoč le interdisciplinaren dialog, ki ga je toplo priporočal J. Koruza v že navedeni razpravi o stičiščih literarne vede, folkloristike in etnologije. Vendar je to ta hip bolj želja kot kaj drugega, saj v literarni vedi po smrti J. Koruze mimo J. Pogačnika ni izrazitega poznavalca problematike ljudske kulture. Kidričevska zarezna med starejšim in mlajšim slovenskim literarnovednim raziskovanjem ljudske kulture je imela tako v bistvu dvojno vlogo: pozitivno, ki jo je videti v prekinitvi starejšega univerzalističnega pristopa k tem vprašanjem (M. Murko in njegova strokovnost v več disciplinah je bila tuja domačim metodološko malo izčiščenim raziskovalnim načelom v tej sferi slovstva, kjer mimo zbirateljskih oz. zapisovalnih pravil, izoblikovanih od Korytkove do Štrekljeve zbirke slovenskih narodnih pesmi, ni bilo pravega znanstvenega pristopa, temveč pretežno ljubiteljski), ter negativno, saj se je tedaj začelo zanimanje literarne vede – z izjemo Ivana Grafenauerja – za ta segment slovenske besedne ustvarjalnosti krhati in je usodno upadlo. Posredno je takšno stanje vzpodbudilo formiranje folkloristike ter tudi razvoj etnografije. Toda da se literarna veda ljudskemu slovstvu nikakor ne sme odpovedati ter ga na milost in nemilost prepustiti folkloristom, je jasno: literarno vedo zanimajo specifični vidiki fenomena ljudske kulture, ki se folkloristiki ne zdijo bistveni (recimo vpliv ljudskega na avtorsko slovstvo), poleg tega pa je izkušnja zadnjih let pokazala, kako folkloristika brez interdisciplinarnega preprih lahko v slovensko zavest samovoljno uvaja popolnoma neustrezne rešitve. Tako je recimo lansirala namesto ustaljenega in v literarni vedi že zdavnaj opredeljenega termina pripovedka nov pojem povedka, kljub temu, da gre za pripovedovano in ne le povedano besedilo. Povedati in pripovedovati vendarle ni isto; pripovedovanje vsebuje tako zgodbo (= tisto, kar se pove) kot njeno motivno organiziranost (siže) in pripovedno tehniko, ki je za pripovedko bistvena (s stališča literarne vede gre predvsem za specifično rabo narativnih struktur v ustni pripovedi), medtem ko termin povedka asociira le tisto, kar je povedano, torej zgodbo in kvečjemu še njeno sižejsko organiziranost, ne pa tudi akta oziroma načina pripovedovanja (besedo povedanje je sicer res uporabljal V. Vodnik, potem pa je v knjižnem jeziku zamrla in danes nikomur ničesar ne pove!).¹⁷ Enciklopedija Slovenije se je žal s premalo premisleka uklonila folklorističnim terminološkim precioznostim in kapricam ter sprejela v svoj geslovnik¹⁸ namesto pripovedke povedko – ker folklorističnemu jezikovnemu samosilništvu nihče iz vrst literarne vede ni mogel kvalificirano stopiti na prste.

Medtem ko je pozitivizmu v preučevanjih novejše slovenske književnosti odklenalo v bistvu že konec petdesetih let našega stoletja, saj je nova generacija strokovnjakov, ki je tedaj začejala svojo znanstveno pot (F. Bernik, B. Paternu, F. Zdravec, v primerjalni literarni vedi D. Pirjevec, nekoliko kasneje tudi J. Kos; na svoj način se je v postpozitivistični tok mišljenja vključila celo M. Boršnikova s teorijo individualnega in nekaj pozneje tudi kolektivnega ustvarjalnega ritma), šla v smeri imenantnoliterarnovednih metodologij in konceptov, je razumljivo, da se ob nekaj straneh slovenskih srednjeveških odlomkov, namenjenih pretežno pragmatični uporabi v cerkvenem življenju (z le nekaj drugovrstnimi fragmenti, zlasti iz sfere plemiške kulture: verz »citat« v Vrouwen dienest Ulricha Lichtensteinskega, večjezična umetnost Minnesanga Oswalda Wolkensteinskega, Turjaški rokopis), res ni dalo zgraditi kakšne literarne vede v modernem smislu, zakaj v Brižinskih spomenikih, Celovškem, Stiškem, Beneškoslovenskem,¹⁹ Starogorskem in Goriškem

¹⁷ Vodnik je to besedo uporabljal v pomenu poljudne razprave (Povedanje od slovenskega jezika), kar je zelo zelo daleč od pripovedke!

¹⁸ To je razvidno iz gesla »književnost« v Enciklopediji Slovenije V, Ljubljana 1991, 139, kjer je kazalka na geslo »povedka«.

¹⁹ Z »Beneškoslovenskih rokopisom« označujemo rokopis, ki ima v literaturi poleg tega še več imen, najpogosteje Černejški rokopis. Prim. o njem študijo Fedore Ferluga-Petronio v zborniku Obdobja 10 (Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi), Ljubljana 1989, 245–250, z naslovom Ob primerjanju latinskih, italijanskih in slovenskih besedil v Černejškem rokopisu.

rokopisu (ti tvorijo temeljno os spomenikov učene kulture srednjega veka v našem jeziku) ni mogoče pričakovati literarnosti oz. umetniškosti, ki zanima sodobno literarno vedo, temveč le neko umetelnost, običajno za svoj čas, prostor in namen, ter toliko in toliko let pozneje tudi patino, drugega pa ne. Tudi zato ni čudno, da se je pozitivizem, ki je bolj kot v literarno bil zazrt v slovstveno zgodovino (po pojmovanju Ivana Prijatelja in Franca Kidriča je slovstvo vse, kar je z besedo zaobseženo, medtem ko je literatura tisto slovstvo, ki dosega umetniško vrednost), v preučevanjih starejše književnosti pri nas obdržal dlje kot v razpravljanih o novejši. To seveda ne velja le za srednji vek: tudi v poznejših obdobjih starejšega slovstvenega slovstva odločno prevladujejo (versko- oziroma cerkveno)pragmatična besedila (prevodi biblični tekstov, njih komentarji, predgovori k njim, koledarji v zvezi s cerkvenim letom, pesmarice, ki se rabijo v pobožnostnih opravilih; vsemu temu se sčasoma pridružijo tudi drugače »praktični« spisi, od pratik do časnikov, slovnici in slovarjev, prevodi uradnih razglasov itd.). Skratka že sam značaj našega pismenstva zira slovstvene učene kulture, ki do Devovega in njegove generacije pesniškega nastopa praktično ni poznala volje biti literatura, je podaljševal življenje pozitivizmu v preučevanjih starejše slovenske književnosti. Morebiti je iz vsesplošnega pomanjkanja težnje po literarnosti za tisti čas mogoče izvesti zgolj fragmente Minnesanga, ki jih ne gre imeti za pragmatične spise, kakor zgoraj navedene tipe tekstov, slovensko verzifikacijo Fratri putnici in začetek prevoda Molièrevega Georgesa Dandina (ki nastopa kot Jarne Bogati) Franca Kristofa Frankopanskega (seveda ta dva teksta premoreta hrvaške interference, ker avtor slovensko očitno ni znal do popolnosti), Zizincelijevo pesniško poslanico ob izidu Valvasorjeve Slave ter verzje Franca Jožefa Jankoviča v slatenskem urbarju, kar pa je skoraj zanemarljiva količina besedil, če se upoštevajo le tista v slovenščini, kajti pri presoji kolikosti ne moremo uporabljati kakšnih rodoljubnih meril, temveč je edino mogoče primerjati stanje pri nas in drugod v Srednji Evropi. Seveda je treba vedeti, da se nam vsi slovenski teksti iz tega časa tudi niso ohranili, toda da bi jih kdo načrtno uničeval, tudi ni misliti: uničevali in izgubljali so se v približno enakem odstotku kot drugojezični, ki pa se jih je na naših tleh ohranilo mnogo mnogo več. Zaradi metodološke neoporečnosti je treba vztrajati pri tej načelni predpostavki tako dolgo, dokler z nespornimi argumenti kdo ne dokaže njene zmotnosti.

J. Pogačnik in J. Koruza kot osrednja raziskovalca slovenskega starejšega slovstva, in v njegovih okvirih tudi srednjega veka v obdobju od 1968 do danes, sta spričo takšnega stanja ostajala pri konceptu slovstvene zgodovine, ki je bil za sfero učene kulture v slovenščini²⁰ podedovan od časov, v katerih je kraljeval pozitivizem, vendar ni bil samo pozitivističen, temveč mnogo starejši, saj ga srečujemo denimo že pri Valvasorju (ta našteva kranjske avtorje ne glede na vrsto in vrsto njihovih tekstnih podvigov; tako se v isti vrsti znajdejo avtorji in prevajalci verskih, znanstvenih idr. besedil; prav tako Valvasor piscev ne deli po jeziku in skupaj obravnava slovensko, nemško in latinsko ustvarjajoče – tudi v tem je presenetljivo blizu sodobnim tokovom v literarni vedi²¹), čeprav za obdobje od Linharta sem po Marnu in deloma še Glaserju tak pristop ni več običajen. Starejša slovenska književnost tako ni le sama na sebi nekak »corpus separatum« znotraj naše nacionalne literature (s tem, da je brez avtonomnih umetnostnih teženj), temveč je tudi njeno preučevanje v okvirih slovenske literarne vede nekaj posebnega, predvsem zaradi zaobseganja celotnega slovstva, ne le literature (ampak to je nujnost, ki izhaja iz narave v naš čas ohranjenih tekstov starejše dobe in ne morebiti kakšna pozitivistična usedlina, kar bi sicer tudi lahko bila). Ker se literarnovedni pozitivizem, kakor smo že večkrat opozorili, ne omejuje zgolj na preučevanje tekstov, ki imajo umetniško vrednost, nas ne more presenetiti, da je najpopolnejši terminološki aparat za preučevanje starejšega slovstvenega slovstva, pri katerem ni mogoče govoriti o avtonomni literarnosti, prispeval ravno naš vrhunski pozitivist Franc Kidrič s tem, ko je razlikoval pojme slovstvo, pismenstvo, književnost in literatura (za razpravljanje o novejši literaturi njihova terminološka diferenciacija niti ni potrebna in se vsaj književnost in literatura že rabita sinonimno!),²² medtem ko formalistični in strukturalistični raziskovalni postopki niso dali vidnejših rezultatov na področju, ki nas tu zanima.

Šele v poststrukturalnih časih se zanimanje literarne vede spet ne omejuje tako močno samo na literaturo (seveda pa je na nji še vedno poudarek); zato moremo v raziskave starejše slovenske književnosti vsaj načeloma zreti s pričakovanjem in optimizmom, ki pa sta relativizirana oz. omejena z dejstvom, da po razmeroma zgodnji smrti Jožeta Koruze zelo zelo manjka kvalificiranih

²⁰ Slovenski srednjeveški rokopisi nedvomno pripadajo sferi učene kulture zlasti očitno (spomeniki Minnesanga), čeprav so teksti, ki izvirajo iz kleriške sfere, naslovljeni tudi ali predvsem na nosilce ljudske kulture (molitvenih obrazci, govor, spovedni obrazci) – toda pripravljajo, tj. prevajajo in prirejajo jih učenjaki.

²¹ Valvasor si je v svoji Slavi tudi prizadeval zajeti slovstvo na Kranjskem od začetkov: v srednji vek tako npr. posega s trditvijo, da se je pred Trubarjem kranjsko pisalo z glagolskimi črkami.

²² To je zlasti dobro nakazal I. Prijatelj v tekstu z naslovom Literarna zgodovina, v: I. Prijatelj, Izbrani eseji I, Ljubljana 1952, 3–36, kjer se mu glavni termini le literatura, književnost (slovstvo v knjiži: obliki oz. v njenih predhodnikih, pri čemer je pismenstvo omejeno na srednjeveški čas rokopisov na pergamentu in papirju) in slovstvo. Kidrič je svojo terminologijo uporabil v Zgodovini slovenskega slovstva in sledili so mu tudi avtorji Matičinega enako naslovljenega dela.

raziskovalcev tega področja. Tako je dandanes zanj izrazit literarnovedni strokovnjak le Jože Pogačnik, vendar tudi on ni izključno specializiran za starejše slovensko slovstvo (kakor tudi Koruza ni bil!), v čemer je verjetno iskati razloge njegovih hudih faktografskih zdrsov v študiji Starejše slovensko slovstvo. Čisto ali skoraj čisto svoje raziskovalce je to obdobje slovenske literarne zgodovine imelo le v prvi polovici našega stoletja (s podaljškom v petdeseta, šestdeseta in sedemdeseta leta) v Francu Kidriču, Ivanu Grafenauerju (zlasti po propadu upanja na kariero univerzitetnega profesorja), Mirku Ruplu in Alfonzu Gspanu, pri čemer pa je bil Kidrič usmerjen prvenstveno na preučevanje reformacije, razsvetljenstva in Prešerna (toda veliko vprašanje je, koliko slednja dva tematska sklopa zares sodita v starejšo slovensko književnost²³) in sta se Rupel in Gspan specializirala za vprašanja protestantizma oz. narodnega pre(po)roda. Tako je edino pri Ivanu Grafenauerju bila osrednja pozornost posvečena srednjeveškemu obdobju. Opazno je umanjkanje strokovnjaka z raziskovalnim poudarkom na obdobju od konca reformacije do pre(po)roda, se pravi za manierizem in barok; zdi se, da je Jože Koruza hotel zapolniti to vrzel in je po zborniku Pisanice tičoč se disertaciji svojo pozornost usmeril ravno v ta čas, vendar mu je smrt preprečila izdelavo sinteze (prim. njegov načelni spis Obdobje baroka – odprto vprašanje slovenske literarne zgodovine in kulturologije, Obdobja 9, Ljubljana 1989, 9–14, ob tem seveda tudi že navedeno razpravo Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva iz leta 1981).

Srednji vek v slovenski literarni zgodovini v XX. st. ni bil pojmovan kot posebno obdobje, kot čisto posebna entiteta, temveč je bil le poglavje iz našega starejšega slovstva, ki je segalo po opredelitvi Franca Kidriča in Ivana Grafenauerja do Zoisove in Vodnikove smrti leta 1819 (pri čemer je Grafenauer staro slovstvo izrecno omejil na obdobje do 1768. leta, kakor pozneje celotno starejše slovstvo J. Pogačnik; toda Kidrič je, kar za naš problem ni nepomembno, sprva nameraval spisati svojo literarno zgodovino do leta 1848, do katerega so segala tudi njegova univerzitetna predavanja, medtem ko je Jože Koruza kot njegov ta hip poslednji dedič predaval slovensko literaturo do 1830. leta). Za tistih nekaj slovenskih srednjeveških besed in besedil, ki so, kakor smo si že ogledali, bile oz. bila edini povsem nedvoumni in nesporni predmet naše literarne vede, drugačen položaj tudi ni bil mogoč (značilno se celo zgodovine slovenske literature, zlasti Matičina, v obravnavanju tega časa podajajo tudi v čisto jezikovslovne – ne samo filološke! – sfere, kar je znak, kako zelo manjka literarnozgodovinskega gradiva pred letom 1550, ko se lahko začne vsaj filološki, tj. kombinirani jezikoslovni in literarnovedni razbor pozitivnih dejstev v za razvito znanost primernem obsegu). Tako J. Pogačnik pravi leta 1968 v uvodni besedi in prvi del svoje in Zdravčeve Zgodovine slovenskega slovstva: »Slovstveno življenje na Slovenskem med brižinskimi spomeniki (IX. stoletje !/ = ?/) in Matičkom Antona Tomaža Linhartta (1790) je po svoji naravi v sebi sklenjena enota. Človek v življenju in v zgodovini tega časa ni nastopal kot absoluten in svoboden subjekt.« Nato govori o »esencialni viziji sveta«, ki da se v XVIII. stoletju prelevi v »eksistencialno«, s čimer naj bi bila končana prva stopnja človeškega življenja, tj. življenje v kulturi, v kateri »funkcija slovstva ni bila, da izraža individualno izkušnjo.« Sploh po njegovem te dobe »ni mogoče označiti kar kot zgodovino slovenskega slovstva«, temveč le kot »slovstveno življenje na Slovenskem«, ²⁴ posamezna razdobja znotraj tega segmenta pa da se navezujejo na idejne in slogovne zarezne, in sicer na prehod iz srednjega veka v reformacijo in protireformacijo ter nato iz tega dvojega v manierizem in barok. Toda velik problem je v tem, da kriteriji te delitve niso enotni, niso ene ravni: manierizem in barok sta izrazito slogovni opredelitvi, srednji vek, reformacija in protireformacija pa so historične oznake. Metodološko nečisto je mešati to dvojce: srednji vek stilno obsega denimo t.i. karolinško renesanso, romaniko, gotiko in končno cvetno gotiko . . . In če opažamo v Brižinskih spomenikih drugačen stil besednega oblikovanja kot v Stiškem rokopisu, kar ga (npr. inverzni besedni red v sintagmi pri Brižinskih spomenikih nasproti tovrstni nezaznamovanosti v Stiškem rokopisu), je potemtakem jasno, da o srednjem veku ni mogoče govoriti o enem in enotnem obdobju. Srednji vek je pojem povsem drugega reda označevanja kakor manierizem in barok: ni stilna, temveč historicistična formacija. Treba pa je seveda

²³ Argument za to bi bilo morda dejstvo, da je še Linhartov najpomembnejši in miselno najprodronejši spis (njegova zgodovina) neliteraren v današnjem pomenu besede in da je še Prešeren samoumevno pesnil tudi v nemščini, kar je bilo po letu 1848 za slovenskega literata problematično početje. Sicer pa o zgornji časovni meji starejšega slovenskega slovstva natančno razpravlja J. Koruza v spisu Pojem starejšega slovenskega slovstva, v: J. Koruza, Slovstvene študije, Ljubljana 1991, 9–14. V času Ivana Prijatelja in Franca Kidriča je bila meja med starejšo in novejšo slovensko literaturo letnica 1848, do katere je s svojimi univerzitetnimi predavanji segal Kidrič, medtem ko je danes meja večinoma postavljena na začetek razsvetljensko-prerodnega obdobja, ker se z njim začenja slovenska literatura v modernem literarnovednoterminološkem pomenu besede. V igri pa sta kot mejni letnici še 1819 – Kidrič, ki sprva kani napisati svojo Zgodovino slovenskega slovstva do leta 1848, jo ustvari le do Zoisove smrti, čemur sledita tudi Matičina Zgodovina in Grafenauerjeva Kratka zgodovina, najbrž s premislekom, da tedaj odide za naše literarne scene zadnja velika predprešernovska generacija, torej zadnja generacija, ki ni nesporno ustvarjalka literature v modernem pomenu – in 1830 (do tega leta je slovensko literarno zgodovino predaval J. Koruza) – z utemeljitvijo, da okoli tega leta nastopi Prešeren, ki ima prvi med našimi avtorji ne le namen ustvarjati estetsko polnovredno literaturo, temveč mu to nedvomno tudi uspe. Jasno pa vse te periodizacijske zadrege kažejo na to, kako je slovensko slovstvo od svojih srednjeveških začetkov enoten fenomen – le da se razvija in spreminja.

²⁴ J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, Uvodne besede, 5, 6.

ugotoviti, kaj slogovne razlike oz. spremembe v naših srednjeveških tekstih pomenijo v kontekstu velikih stilnih formacij tedanjega časa, kot sta denimo (pred)romanika ali gotika.

Izgleda, da se Pogačnik problematičnosti svoje periodizacije slovenske književnosti dobro zaveda, in zatrdi, da so njegove literarnozgodovinske enote označene po »književnih (stilnih) kriterijih«, pri čemer da sta izjema samo »prvi dve obdobji (srednji vek, reformacija s protireformacijo)«, v katerih gre predvsem za kulturno življenje, v katerem še ni prave literature.²⁵ Toda takšne literature ni v slovensčini niti v obdobju z imenom manierizem in barok, v tedanjih tekstih navzoče literarne strukture pa nič bolj kot v času reformacije in protireformacije ne napovedujejo prihodnje slovenske književnosti v pravem pomenu besede (v primeru proze za prihodnost najbolj potencialnoliterarno narativno strukturo eksempl srečujemo že pri Trubarju, ne šele pri Svetokriškem in drugih baročnih pridigarjih, ki jo ravno tako kot prvak naše protestantske reformacije uporabljajo za podkrepitev svoje teze, kar seveda ni literarna uporaba omenjene strukture: celo več, baročni pridigarji tezo, ki jo eksempl slikovito podkrepi, tudi naravnost izrečejo, medtem ko Trubar ne vselej in mora tako poslušalec oz. bralec njegovega eksempla sam iz zgodbe narediti tezni sklep, kar je nedvomno bližje pojmu literarnosti in literarne sporočilnosti, kakor ravnanje baročnih pridigarjev!). Problematična je nadalje Pogačnikova trditev, da njegove periodizacijske enote od pravilnostne dvočlenskosti – ki je posledica konstituiranosti oz., kot pravi avtor, konstruiranosti po načelu notranjega konflikta²⁶ (npr. ob že znanem manierizmu in baroku še klasicizem in predromantika, klasika in romantika, realizem in naturalizem – a vsaj v tem primeru kakšnega velikega konflikta ni, zato pa stopnjevanje, kar vsaj do neke mere velja tudi za naslednje obdobje, ki je dekadenca in simbolizem^{26a}) – odstopajo tam, kjer duhovno življenje takšnega konflikta ni dovoljevalo, kar se seveda nanaša na srednji vek. Toda tovrstni duhovni pretresi z mogočimi »notranjimi konflikti« so bili lastni tudi temu času, denimo v pojmovanju smrti, ki je v predgotiki dobi dobra in na freskah uporabljana kot pojoči angel, v gotiki pa je nekaj strašnega in je simbolizirana z grozljivimi okostnjaki . . . Nadalje je romanski Kristus, kakor zatrjuje G. Duby v Času katedral, bleščec, Janezov iz Apokalipse, je kralj, ki sodi in gospoduje, gotski pa je človeški, je Kristus iz sinoptičnih evangelijev (prim. tudi študije J. Delumeauja o življenjskih občutenjih na Zahodu ter na zgodovino mentalitet v srednjem veku nanašajoče se dela J. Le Goffa).²⁷ Ali ni to dramatična razlika, ki bi mogla imeti svoj stilni izraz tudi v različnosti med neobičajnim, vzvišenim besednim redom v Brižinskih spomenikih ter med težnjo k običajnemu v Stiškem rokopisu (npr. »dela Sotonina« iz Brižinskih spomenikov nasproti »hudim delom« iz Stiškega rokopisa)? Seveda ne gre delati prenašil in preveč navdušenih sklepov, toda natančna analiza bi morebiti mogla odkriti v slovenskih srednjeveških tekstih navzočnost stilno načelno različnih pristopov k besedilnemu oblikovanju, ki bi jih bilo moč navezati na igre menjav slogov, znanih npr. iz umetnostne zgodovine – in bi to ne bilo nikako nasilje nad značajem naših slovestvenih spomenikov tistega časa v obliki samovoljnih interdisciplinarnih analogij . . . Za razmišljanje v tej smeri daje dovolj utemeljitev že sam Pogačnik, ki za Stiški rokopis ugotavlja: »Norma literarnega izrazja je postala govorjena beseda,«^{27a} takšno stanje pa ima za nasprotno onemu iz Brižinskih spomenikov. Srednji vek torej ni niti stilno niti duhovnozgodovinsko enotna formacija; verjetno je po svoji vsebini celo bližji pojmu stilne formacije kot konfliktna enota, kakor je opazil Pogačnik, najti pa bo potrebno ustrezno terminološko rešitev, ki bo izhajala iz slogovnih oznak v konflikt zapletenih polov.

Videti je, da je oznaka srednji vek v slovenski slovestveni zgodovini pravzaprav nadomestek za pojem staroslovenskega slovstva, ki se je rabil od Janežiča (Pregled slovenskega slovstva, Celovec 1854) do Kleinmayra (Zgodovina slovenskega slovstva, Celovec 1881)²⁸ za čas od začetkov do Trubarjevega književnega nastopa 1550. leta. Vendar je med obema omenjenima terminoma tudi pomembna razlika: staroslovensko slovstvo je imelo težišče in upravičilo v starocerkvenoslovenskih

²⁵ J. Pogačnik, *Starejše slovensko slovstvo*, Ljubljana 1990, 4.

²⁶ Prav tam, 4.

^{26a} Pa tudi barok je do manierizma prej v stopnjevalnem kot notranjekonfliktnem razmerju. Zdi se, da ena stilna obdobja prehajajo v druga harmonično, s stopnjevanjem, druga pa s konfliktom, ali cele negiranjem, torej z nasprotovanjem. Iz tega bi bilo morda mogoče izdelati tipologijo različnih stilnih formacij, konfliktnih in stopnjevalnih. Dvočlenskost znotraj stilnih formacij je vselej kontrastnega značaja (tudi stopnjevanje je glede na izhodišče svojevrstno, dasi ne stoočstoten kontrast), ni pa vedno konfliktna.

²⁷ G. Duby, *Le Temps des cathédrales. L'art et la société 980–1420*, Paris 1976; isti, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris 1978; J. Le Goff, *La civilisation de l'occident médiéval*, Paris 1965; isti, *Pour un autre Moyen âge. Temps, travail et culture en Occident. 18 essais*, Paris 1977; J. Delumeau, *Le peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles)*. Une cité assiégée, Paris 1978; isti, *Le Péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe–XVIIIe siècle)*, Paris 1983.

^{27a} J. Pogačnik, *Književnozgodovinske določnice*, v: *Stiški rokopis. Študije*, Ljubljana 1992, 50. Že davno prej pa je velika stilna gibanja v smeri, kot jo verjetno nekoliko pretirano naznačuje Pogačnik, opazala B. Pogorelec.

²⁸ Tu je opozoriti na zanimivo in pomenljivo tipologijo naslovov slovenskih literarnih zgodovin: najpogosteje se imenujejo tako kot Janežičev in Kleinmayrov poskus: Kleinmayru su sledili Glaser, Kidrič, avtorji Maticine Zgodovine ter Pogačnik in Zadravec, Janežiču pa Slodnjak in Kos. Uspeh oznake Zgodovina slovenskega slovstva si je mogoče – če se prav spominjam, je to idejo nekoč lansirala M. Stanovnikova – razložiti z njeno pravilno amfibraško strukturo (XXXXXXXXXX).

tekstih, ki so se na podlagi Kopitar-Miklošičeve panonske teorije o izvoru jezika sv. bratov Konstantina Filozofa in Metodija, nadškofa panonske in pozneje moravske cerkve, brez težav vklapljali v kontekstu slovenske literarne zgodovine. Potem ko so mnogo preprostejši duhovi Miklošičevih dedičev (predvsem dva Vatroslava, Jagić in Oblak) dognali, da naj bi bil slovenski knjižni jezik sv. bratov identičen z govoric Slovanov okoli Soluna, kar je povsem zanemarjalo njegovo književnojezikovno naravo (in ta je že načeloma nekaj drugega od narave ljudskega govorenega jezika), je pojem staroslovenskega slovstva seveda izgubil tla pod nogami in Karol Glaser v svoji Zgodovini slovenskega slovstva I (Ljubljana 1895) že govori o tej dobi pod naslovom Uvod in cerkvenoslovansko slovstvo, vendar obravnava srednji vek še vedno znatno obširnejše kakor pozneje Kidrič. Šele v našem času, ko so se spet začela vrstiti opozorila, kako slovstvena dejavnost sv. bratov sodi v našo literarno zgodovino v večji meri, kakor je to mislil razviti slovenski pozitivizem s Kidričem na čelu – kajti knjižni jezik Konstantina Filozofa, ki je nastal na podlagi govornice Slovanov okoli Soluna, vendar še zdaleč ni bil ta govornica sama, je v generaciji sv. bratov služil samo Slovanom v Srednji Evropi, Moravcem in Spodnjim Panoncem; potemtakem se je njegova osnova s posebnostmi jezika teh Slovanov ne le obogatila, temveč tudi razširila (torej t.i. moravizmi in panonizmi niso nikak »dodatek« oz. lokalistična začimba v starocerkvenoslovenskem knjižnem jeziku, temveč integralni del njegove podobe že od časa sv. bratov!) –, je ponovno mogoče obsežneje razpravljati o njunem delu tudi za literaturo prednikov Slovencev, ne pa le omenjati zgodovinskega srečanja le-teh in »slovanskih blagovestnikov« (kar srečujemo v Kidričevi, Matičini in Grafenauerjevi obravnavi tega problema).²⁹ Glede tega vprašanja pa Jože Pogačnik v svojih sintezah o slovenskem srednjem veku presenetljivo hodi po poteh svojih predhodnikov, pa čeprav je B. Grafenauer že zdavnaj prispeval zelo temeljito argumentacijo za zelo verjetni nastanek Metodijevega zakonika Zakon' sudnyi ljudem' v Spodnji Panoniji (vendar je nesrečno zapisal, da ima omenjeni pravni spomenik svoj vzor v Eklogi Leona Modrega, kar je anahronizem, saj je Leon (VI.) Modri vladal v letih 886–912: res je na začetku njegove vladavine nastala Fotijejeva zbirka zakonov (883–886), vendar se je imenovala Epanagoga, medtem ko je Ekloga zakonik iz časa Leona III.³⁰), kar je opozorilo, da je vsaj del korpusa starocerkvenoslovanskih tekstov mogoče povezovati na zelo neposreden način s slovensko slovstveno zgodovino. To je toliko pomembnejše po Pogačnikovi ugotovitvi, da je »družbeni razvoj v Panoniji in na Moravskem že dosegel stopnjo, ko se je ob zavesti istorodnosti že začela kazati tudi neka etnična individualnost (različnih slovanskih dežel),« za kar najde tehtno argumentacijo v Metodijevih besedah o svojem nasledniku Gorazdu: »To je vaše dežele svobodno mož.«³¹ Do enakega rezultata je po drugih poteh prišla tudi moja razprava Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnjih razdobjih srednjega veka (ZČ XLIII, 1989, 183–192; tekst je bil spisan že leto prej za simpozij Obdobja 10).

Po – danes vidimo, da začasnem – izgonu starocerkvenoslovenskega slovstva iz naše literarne zgodovine so le-tej za srednjeveško obdobje ostali kot predmet preučevanja le skrajno omejeni fragmenti v slovenščini (poleg že omenjenih rokopisov – a Brižinski spomeniki so zaradi nedvomnih zvez s starocerkvenoslovanskimi spisi postajali vse bolj problematični kot slovenski tekst, kar je doseglo vrhunec v Isačenkovem delu Jazyk a původ Frizinských pamiatok, Bratislava 1943 – in glos je bil zlasti »popularen« napis mistifikacija na vojvodskem prestolu na Gosposvetskem polju (VERI/MA SVETI VERI/PRAVDO BraNY VDOVE),^{31a} ki pa jih je bilo po načelih pozitivne znanosti in z njeno metodologijo nemogoče povezati v kakšno pismensko izročilo, zato je to obdobje F. Kidrič povsem upravičeno poimenoval kot stoletja beležk brez literarne tradicije. S pozitivističnega stališča je ta oznaka povsem točna. Je pa v nasprotju s Kidričem Ivan Grafenauer poudarjal pomen neke kulturne tradicije v slovenščini iz karolinške dobe (v razpravi Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadš ispovedajštiim sę, Ljubljana

²⁹ Prim. moje razpravo Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnjih razdobjih srednjega veka, Obdobja 10, Ljubljana 1989, 275–286, na zelo eksaktne jezikoslovne temelje pa je takšne misli postavil Š. Ondruš v študiji Genetične zveze slovenske besedne družine res, resen, resnota, resnica, uredniciti . . . SR XXXIV, Ljubljana 1986, 101–107. Treba je reči, da Pogačnik sicer ugotovi neustreznost (v smislu nazadostnosti) narečja Slovanov okoli Soluna za kulturne potrebe Moravcev in Spodnjepanoncev (Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 14), katerim je bila namenjena cirilmetodijska misija, toda iz tega ne izvede nobenih sklepov in ne naveže niti dela stsl. opusa tudi na slovensko slovstveno zgodovino, kar je mogoče zlasti pri Zakonu sudnem ljudem' in pri stsl. spomenikih, ki so vzporedni Brižinskim odlomkom (Čině nad ispovedajštiim sę; Poučenie na pamjätē apostola ili mučienika). Zlasti pomenljivo je, da Pogačnik v svoji antologiji starejšega slovenskega slovstva Srednjeveško slovstvo, Izbrano delo, Ljubljana 1972, in Starejše slovensko slovstvo od Brižinskih spomenikov do Linhartovega Matička, Maribor 1980) ni sprejel nobenega teksta iz cirilmetodijskega izročila (v drugi antologiji je upošteval tudi ljudsko slovstvo). Prim. Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana 1992, 25–27. Poudarka je zlasti vredno dejstvo, da je Kocelj sv. bratoma zaupal določeno število učencev.

³⁰ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, 104. Sojenice našemu uglednemu zgodovinarju pri razlagi tega spomenika tudi pozneje niso stale ob strani, v Zgodovini cerkve na Slovenskem (Celje 1991) ga napačno omenja kot Zakon sudyi ljudem (str. 58, to bi mogli razumeti kot Zakon sodnikov ljudi, kar seveda ni ustrezno).

³¹ J. Pogačnik, Utemeljitev v razliki, Maribor 1989, 25.

^{31a} J. Toporišič v razpravi Periodizacija slovenskega jezika, SR XLI, Ljubljana 1993, 134, ta napis navaja brez opozorila, da gre za mistifikacijo in celo ne ve, da bi naj bil na vojvodskem stolu (misli, da je na knežjem kamnu!).

1936 – na podlagi določil Karlovih kapitularijev), pozneje pa celo od začetka pokristjanjevanja (Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, Zbornik Zimske pomoči, Ljubljana 1944, 361–376, dosegljivo tudi v: I. Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi, Ljubljana 1980, 169–191), ki je določen izraz dobila tudi v danes ohranjenih pismenskih spomenikih. Vendar: Grafenauer ni dokazoval nikake neprekinjene pismenske tradicije, še manj seveda literarno³² (to le za ljudsko slovstvo, ki pa ni navezano na pismenstvo!); tako njegov koncept v bistvu ne negira Kidričeve oznake (jo pa seveda problematizira in relativizira).

Grafenauer pozna v svoji Kratki zgodovini za razdobjem praslavske kulture razdobje srednjeveškega pismenstva, ki pa ga deli še na štiri manjše enote (priključitev na Zahod in pričetki slovenskega pismenstva; zgodnji srednji vek – srečevanje začetkov slovenskega pismenstva v starocerkvenoslavenskim slovstvom, slovensko pismenstvo v 10. in 11. st., slovenska osebna imena, ustno slovstvo v zgodnjem srednjem veku; visoki srednji vek – pismensko in ustno slovstvo; pozni slovenski srednji vek – pismenstvo, narodno pesništvo (povsod smo opuščali podpoglavja splošnega kulturnozgodovinskega značaja)) in razčlenjuje položaj slovenskih zapisanih fragmentov v njih (na str. 84 govori o njih kot o slovenskem drobižu, kar je blizu Kidričevi oznaki beležka!), izjemno jasno pa na str. 67 pove: »Pravni položaj slovenskega jezika pa še dolga stoletja ni nudil možnosti za razvoj pismenstva, ker se je sicer ustno rabil, zapiski pa so bili sprva latinski, pozneje nemški.« Tradicija v slovenščini je torej bila lahko le ustna, pismenski spomeniki pa so nastajali tu in tam, pri čemer je Kidrič računal na več ali manj popoizno naključnost, Grafenauer pa na slučajno ohranjene fragmente, ki so se lahko v posameznih razdobjih in na posameznih območjih tudi prepisovali, vendar je pri tem šlo za skrajno omejen repertoar. Ta je nastal pretežno v času pokristevanja, ko slovenski jezik še ni bil obremenjen z neuglednim družbenim statusom svojih nosilcev. Kakšne tradicije v smislu zahodnoevropskih nacionalnih literatur pa seveda pri nas ni bilo. A pomembno je, da je tako pri Kidriču kot pri Grafenauerju slovensko srednjeveško slovstvo le del neke večje enote, del starega ali starejšega slovstva (le v Matičini zgodovini je označeno s posebnim terminom pismenstvo, ki se seveda more nanašati le na učeno kulturo prizadetega časa; tako je v bistvu ohranjen Kidričev koncept, poglavje o ljudski tvornosti pa je dodano kot »corpus separatum« in je izločeno iz časovne kontinuitete učene kulture, kar pri Grafenauerju ni!), kar v bistvu sprejema tudi Pogačnik, ki govori o enotnem položaju subjekta v vsem obdobju do razsvetljenstva, kakor smo videli že prej. Že takšno vključevanje v večje časovne enote dokazuje, kako je vprašanje kontinuitete in njene narave pravzaprav ključno vprašanje starejšega slovenskega slovstva ter tako tudi literarnega srednjega veka pri nas.

Poudarili smo že večplastnost pojma kontinuitete: Kidrič povsem točno v srednjem veku ni videl nikake pismenske tradicije slovenskih tekstov – kot pozitivist bi jo videl edino v primeru, da bi jo mogel dokazati, to pa ne tedaj ne danes ni mogoče na znanstveno neoporečen način –, ki je ni zagovarjal niti Ivan Grafenauer, je pa pri tem opozarjal na splošnokulturno oz. še širšo civilizacijsko kontinuiteto. V bistvu kontinuiteto tega tipa poudarja tudi Pogačnik v svojih temeljnih sintezah za ta čas (1968, 1973 – skrajšana oz. zgoščena verzija njegove in Zadravčeve Zgodovine slovenskega slovstva, 1990). Tako nam zatrdi: »To (= srednjeveško) slovstvo (beseda teče kajpak o spomenikih v slovenščini) ni nastalo organično; slučaj je v njem osnovna značilnost. (. . .) Vendar so ohranjena besedila zemljepisno tako razprostranjena, da zajemajo večino slovenskega etničnega ozemlja (? – Štajerska, Prekmurje, Bela Krajina!). Fragmentarnost torej kljub vsemu dovoljuje sklep, da so se slovenske pokrajine v okviru možnosti in časa udeleževale splošnega kulturnega in literarnega procesa.«³³ Zato pa je bil Jože Koruza nekoliko radikalnejši in je ob odkritju Starogorskega rokopisa napisal razpravo Ožvitev vprašanja pismenske tradicije v srednjem veku (J. Koruza, Slovstvene študije, 39–46, prvič objavljeno v JiS XIX, Ljubljana 1973/74, 204–211) ter v nji domneval neko slovensko pismensko tradicijo vsaj za temeljne krščanske molitvene obrazce skozi ves srednji vek, vendar je moral za to svojo tezo dramatično priznati, kako manjka »ilustrativnega« (značilno ne: dokaznega!) gradiva. Na zahodnem robu slovenskega nacionalnega ozemlja, v območju italijanske pravopisne sfere, je v zvezi z Alasiem takšno – a izrazito delno, prostorsko, najbrž pa tudi časovno omejeno – tradicijo, kakor opozarja Koruza, dopuščal že Kidrič (F. Kidrič, Fra Gregorio Alasia de Sommaripa, LZ 1924, 107), toda njen obseg ni mogel porušiti njegove temeljne oznake za ta čas, namreč stoletja beležk brez literarne tradicije. Koruza je potemtakem malce zaostрил Grafenauerjevo misel o slovenski srednje-

³² I. Grafenauer ima za začetnika slovenske književnosti povsem jasno P. Trubarja (Kratka zgodovina . . . 100), kako pa bi pred nastankom književnosti obstajala tradicija kontinuiranega razvoja slovenskega knjižnega jezika od prvih zapisov (Brižinski spomeniki) do danes, kar je teza, ki jo nekateri jezikovslavci pripisujejo I. Grafenauerju (npr. A. Vidovičeva Muha, Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih, Obdobja 10, 51), a je ta glede nje povsem nedolžen, je logičnemu mišljenju seveda velika uganka. Kako ne drži razlaganje misli I. Grafenauerja v zgoraj navedenem smislu, izpričuje tudi dejstvo, da je bil Grafenauer pristaš ideje o temelju Trubarjevega knjižnega jezika v govorici Raštica; ker od tam ni ohranjen noben spomenik slovenščine iz srednjega veka, je torej jasno, da je omenjeni učenjak knjižni jezik našega vodilnega protestantskega reformatorja štel za novo tvorbo. Ob tem je že načelno treba reči, da vsa književnost niti ni spisana v nacionalnem knjižnem jeziku, kar velja zlasti za starejša obdobja!

³³ J. Pogačnik – F. Zdravec, Zgodovina slovenskega slovstva, Maribor 1973, 36.

veški kulturni tradiciji, ki jo je najverneje nadaljeval Pogačnik, vendar je pomembno, da je ljubljanski profesor zagovarjal le tradicijo prepisovanja temeljnih molitvenih obrazcev, kar pa je pravzaprav nenavadno, saj je v njih sam ugotavljal razmeroma veliko različnost ne le na ravni besednega reda, temveč tudi smisla (Celovški rokopis: Oča naš, kir si v nebesih – Starogorski rokopis: Oča naš, ker si v nebesih; CR: pridi bogastvu tvoje – StR: pridi k nam tvoje bogastvo; CR: bodi vola tvoja – StR: izidi se tvoja vola; CR: kruh naš vsedani daj nam danas – StR: daj nam donas ta vsadani kruh itd.; razlike v Veri so še večje),³⁴ da o »pravopisu« (zlasti pri posebnih slovanskih glasovih) sploh ne izglubljamo besed. Nedvomno bi prepisovalno izročilo zagotavljalo tudi v grafiki vsaj podobnost, če ne tudi že enakosti med rokopisi, ki vsebujejo isti tekst, a o čem takem ni ne duha ne sluha. Edini argument, ki morebiti zares govori za kakšno prepisovalno tradicijo slovenskih srednjeveških besedil, je dejstvo, da je Starogorski rokopis, nastal med 1492 in 1498, spisan v »nemškem pisnem načinu« (Koruza) in da se s svojim vsaj deloma nadnarečnim idiomom dviguje nad tekst v našem jeziku iz vsakdanjega življenja v Beneškoslovenskem rokopisu (narečni jezik, »italijanski pisni način«), ki je bil ustvarjen v primerljivem času ravno tako na zahodnem robu slovenskega ozemlja.³⁵ Toda nadnarečni značaj jezika Koruzskega rokopisa bi lahko bil tudi posledica zgolj ustnega prenašanja slovenske tradicije v okvirih cerkve – in »nemški pisni način« pisca tega spomenika, Lavrencija iz Mirnika, je lahko tudi rezultat njegovega morebitnega zelo konservativnega šolanja (kolikor je mogoče sklepati iz Koruzove razprave, ki se naslanja na izvajanja Angela Cracine v Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1974 Starogorski spomenik, str. 140–143, in v brošuri Antiche preghiere popolari slovene del Santuario di Castelmonte, Udine 1974, je Lavrencij pisal tudi druge tekste v takšnem načinu, saj je bil ravno s pomočjo besedil, spisanih od iste roke kot Starogorski rokopis, ki seveda ni podpisan, le-ta tudi datiran in njegov avtor identificiran!), ali življenjske usode, preden je postal vikar na Sveti gori. Nedvoumen dokaz o prepisovalni tradiciji našega jezika v srednjem veku bi mogel biti Lavrencijev »nemški pisni način« samo v primeru, da bi njegovi neslovenski teksti bili spisani drugače, v humanistiki in ne v gotici (ampak kako bi potem identificirali Lavrencijevo roko v Starogorskem slovenskem fragmentu, ki, kot smo že rekli, ni podpisan!), in bi bilo grafiko slovenskega besedila mogoče pripisati edino pismenskemu izročilu, ki bi bilo za ta idiom v navadi. Odkritje starogorskega rokopisa pa je dalo peruti jezikoslovcem, ki so imeli slovensko pismensko tradicijo (a brez Koruzove omejitve na temeljne molitvene obrazce!) odtlej v srednjem veku za dokazano.³⁶

Breda Pogorelec je brž lansirala svoje zelo drzne hipoteze o slovenskih pismenskih jezikih v srednjem veku. Izgleda, da jih je v ognju novega odkritja premalo premišljeno imenovala »pismene jezike« (to terminologijo je za njo povzel v svoji Slovenski slovnici druge pomnožene in popoljšane izdaje – Maribor 1984, str. 685 – tudi Jože Toporišič), kar je po premisleku nato popravila v »pisne jezike« (to je ustreznejše, saj je pismen človek, ne pa jezik!), toda dejansko gre za pismenske jezike, saj dokazuje njihovo tradicijo, ki premore vse lastnosti pismenstva. Pogorelčeva je svoje poglede razložila v več razpravah, izmed katerih je najbrž ključnega pomena sintetični pregled Razvoj slovenskega knjižnega jezika, SSJLK-Informativni zbornik. Dodatek, Ljubljana 1974, 1–24 (poglavje Slovenski pisni jezik od (9.) 10. do 15. stoletja), najširše pa so njene misli dosegljive v srednješolskem učbeniku Slovenski jezik II, Maribor 1983, 16–19 (kajti ljudem izven slavistike je omenjena razprava vendarle nekoliko težko dosegljiva, kar pa je velika škoda, saj gre za tekst, ki inavgurira pomembne nove ideje, vredne temeljite diskusije, a ta je – značilno – izostala!). Tenor njenih izvajanj je, da je v srednjem veku obstajala pismenska tradicija v slovenskem jeziku, razvijala pa se je skozi več pismenskih jezikov. Avtorica (na tem mestu poosebljena v zgodovino) pravi: »Zgodovina predpostavlja razvoj tako imenovanega kulturnega jezika v času razcveta slovenske predfevdalne družbe (verjetno ima v mislih Hauptmannovo staroslovensko družbo, kajti B. Grafenauer je dokazoval zgodnjefevdalni značaj samostojne karantanske kneževine) na karantanskem knežjem dvoru. Kasneje je v tem prvem upravnem in kulturnem središču slovenskega prostora nastal tudi najstarejši slovenski pisni jezik, tako imenovani slovenski pisni A, ki nam je sporočen v brižinskih (freisinskih) spomenikih (I. in III. spomenik kot primer vezane formule molitvenega obrazca; II. spomenik kot primer prvega umetnostnega besedila).«³⁶ To je vsekakor drzna izpeljava sklepov Pogačnikovega raziskovanja BS, ki je v drugem fragmentu odkrilo kompozicijske prvine umetnostnega oblikovanja (sedminka simetrična arhitektonika 7-1-7, v BS I in III navadna sedminka arhitektonika), kajti BS II je vendarle zgolj uvodni govor v 2. karantanski spovedni obrazec oz. BS III. Sploh je po mojem nekoliko problematično obravnavati ta dva teksta povsem separatno: ključnega pomena je dialoškost med njima, česar do sedaj literarnovedni strokovnjaki žal niso opazili. Imela pa bi študija o tem lahko presenetljiv sklep, kako bahtinovska (M. M. Bahtin) polisemičnost nepolifoničnega teksta tu rase

³⁴ J. Koruza, Slovtvene študije, 43 in dalje.

³⁵ Prav tam, 41.

³⁶ B. Pogorelec, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, SSJLK-Informativni zbornik. Dodatek, Ljubljana 1974, 1. Prim. še njeno razpravo Pomen Starogorskega spomenika za zgodovino slovenskega knjižnega jezika v temu srednjeveškemu fragmentu posvečeni številki revije JiS (št. 6–7), Ljubljana 1973/74.

v svoje popolno nasprotje, v manovsko (P. de Man) dialoškost. Pogorelčeva ne podaja nikakšne argumentacije za to, da je slovenski krščanski kulturni jezik bil razvit iz jezika vodilne karantanske plasti, vendar je to misel mogoče braniti z dejstvom, da se je v Karantaniji krščanski misijon začel pri knežji dinastiji in veljakih ter se je hočeš nočeš moral učiti jezika Karantancev na podlagi stikov s »stebri družbe«; tako je njena misel vsekakor utemeljena. Pogorelčeva žal ne pove, kako gleda na jezikovne razlike med BS I in BS II oz. BS III, ki jih je opazil Ivan Grafenauer in domneval različen prostor nastanka ter deloma tudi razširjenosti prvega in drugega karantanskega obrazca (ožja Karantanija – Spodnja Panonija). Nadaljni razvoj slovenskih pismenskih jezikov Pogorelčeva vidi v delni diskontinuiteti: uveljavijo se pismenski jeziki tipa B (B 1 imamo v Celovškem rokopisu, B 2 v Stiškem – spovedni obrazec, B 3 pa v Beneškoslovenskem; medtem ko so odmevi B 1 občutni v delu Stiškega rokopisa – predpridružna pesem Naš gospod, prevod Salve regina, če izvzamemo bohemizme, in v Starogorskem rokopisu); poudarja bistveno razliko med vzvišenim stilom Brižinskih odlomkov in spomeniki poznega srednjega veka, katerih jezik opisuje kot bližanje živi govornici. To bi moglo biti navezano na stilno in duhovno spremembo, ki je nastala z uveljavitvijo gotike.

Vidimo torej, da ni težko poiskati argumentov za razvoj, kakor ga razlaga Breda Pogorelec; priznati je, da so njene teze logične. Toda zgodovina in logika ne gresta vedno z roko v roki in harmonijo idej naše raziskovalke zmoti ker nekaj stvari. Najmočnejši ugovor njenim razlagam predstavlja dejstvo, da mora skoraj za vsak slovenski srednjeveški tekst najti drug tip ali podtip pismenskega jezika, saj je za dokazovanje pismenske tradicije ključnega pomena ravno njena ustaljenost, ki zadeva tudi grafično podobo. To načeloma pomeni majhno razlikovanje med zapisi enega glasu (seveda tudi celotnih obrazcev), a te razlike so v slovenskih srednjeveških tekstih enormne in prej kažejo na to, da je vsak zapisovalec sproti iskal najustreznejše rešitev, kakor pa da je prepisoval (posebni slovanski glasovi!). Grafika nedvoumno dokazuje zgolj zapisni značaj slovenščine srednjeveških odlomkov. Presenetljivo je tudi dejstvo, da je besedni red v obrazcu Vere iz Starogorskega rokopisa na nekaterih mestih bolj arhaičen kot v istem tekstu Celovškega rokopisa. So to usedline jezika A, ki jih je nedvomno opaziti tudi v sosednjih arhaičnih Očenaša v Celovškem rokopisu (Očenaš v Starogorskem rokopisu je manj konservativen od tega!)³⁷ Vsekakor ostajajo teze Pogorelčeve najresnejši jezikoslovni poskus po zapopadenju celotnega jezikovnega razvoja v slovenskem srednjem veku; njen zgodovinsko-sociolingvistični pristop je izven dvoma daleč sodobnejši kot obravnave tega obdobja pri drugih slovenskih jezikoslovcih. Vendar: ker imajo le-ti že od nekdanj to in ono reč med sabo, primerne diskusije o hipotezah, ki smo jih pravkar predstavili, ni bilo. Tako zaenkrat vse te misli še čakajo resnično kritičnega pretresa.

Breda Pogorelec se od drugih naših jezikoslovcev loči po razmeroma temeljitem poznavanju historične problematike (vendarle pa bo morala popraviti svoje pisanje o »večejezični nesnitvi«³⁸ Oswald Wolkensteinskega, saj v resnici gre za več tekstov). J. Toporišič je kot drugi najvidnejši jezikoslovni raziskovalec našega srednjega veka, čigar ideje so zanimive tudi s stališča literarne vede, mnogo manj zanesljiv, o čemer drastično pričujejo nekatere njegove zelo čudne trditve. V Slovenski slovnici druge poboljšane in pomnožene izdaje iz leta 1984 v oči pade npr. njegova trditev, da je »Ivan Grafenauer /.../ (v nasprotju s F. Kidričem, ki je menil, da gre za slučajno nastala in med seboj nepovezana besedila) postavil danes precej splošno sprejeto tezo o predknjižnem izročilu, od katerega pa so se nam ohranili le odlomki,«³⁹ toda med Ivanom Grafenauerjem in Kidričem, kakor smo pokazali, ni sto- ali celo stodvajsetodstotne različnosti oz. izključujočnosti. Prav tako ni res, da je bila misel o neslučajnem nastanku slovenski srednjeveških fragmentov »precej splošno sprejeta«, saj smo že videli, kako o tem sodi Pogačnik. Toporišič govori o Grafenauerjevem razumevanju civilizacijske in kulturne kontinuitete zelo nejasno. To je posledica njegovega dokaj neobremenjenega pristopa k problemom našega srednjega veka, za kar je ilustrativen tudi sledeči primer: po J. J. Mikkolu Toporišič nekritično povzema domnevo o izpričanju staroslovenske besede vladyka⁴⁰ z imenom Walduco (to se najde v nekaj verzijah Pseudofredegarja kot ablativ: »cum Walduco«). A to misel je tehtno zavrnil že Milko Kos (O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, v: M. Kos, Srednjeveška zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, 148, 149; izvirna izdaja te razprave je izšla že v Šišičevem zborniku v Zagrebu leta 1929, 251–258).

V zadnjem času je Toporišič lansiral tudi hudo daljnosežno idejo o Celovškem oz. Rateškem rokopisu (prim. geslo Rateški rokopis v Enciklopediji slovenskega jezika, Ljubljana 1992, 242). Trdi, da je besedna posebnost tega spomenika »bogastvo« na mestu kraljestva v obrazcu Očenaša (a enaka formulacija je tudi v Starogorskem rokopisu in še Trubar 1575. leta toži, kako napačno je na tem mestu moliti z bogastvom – ne gre torej za nikako posebnost!) ter jo razlaga povsem brez utemeljitve kot božanstvo (»verjetno pa ta beseda pomeni 'božanstvo'«). Ta razlaga je zares unikatna in v vsakem pogledu antološka ter v bistvu sproža hud kristološki zaplet: ker gre za

³⁷ J. Koruza, Slovstvene študije, 45.

³⁸ B. Pogorelec, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, 3.

³⁹ J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1984, 2 685.

⁴⁰ Prav tam, 644.

molitev, ki jo je Kristus sporočil svojim učencem, formulacija »pridi k nam tvoje božanstvo« lahko pomeni le dvojce: ali da Jezus kot učlovečeni sin Božji ni božanski oz. ni del božanstva (saj naj božanstvo Očeta šele pride!) in je torej le prerok, ali pa, da to je in je Bog Oče, ki se v Očenašu nagovarja, separatno božanstvo – toda eno in drugo je s stališča katoliške teologije herezija. Če bogastvo torej res pomeni božanstvo, je edini mogoči sklep, da so bili tisti, ki so imeli opraviti z molitvijo po formuli Celovškega rokopisa, izprijeni heretiki, zgodovinski viri pa o čem takem molčijo. Toporišičeva rešitev je po moji sodbi hudo za lase privlečena in premalo premišljena.⁴¹

Pršli smo v našem Pretresu raziskav slovenskega slovstvenega srednega veka do točke, ko se moremo obširneje posvetiti posameznim problemom.

Za danes verjetno najstarejše zapise kakšne besede tistih Slovanov, iz katerih so izšli Slovenci, moremo imeti – če seveda odštejemo najrazličnejša imena – glose v Clm 14008 (fol. 28), ki po dataciji B. Bischoffa segajo v zadnjo tretjino 9. st. Izpričane so sledeče slovanske besede: isiku, komusdo, imeti in bepoveleni.⁴² Kolikor je meni znano, se z njimi ni podrobneje ukvarjal noben slovenski filološki strokovnik, izostala pa je tudi jezikoslovna analiza, ki jo je napovedal B. Bischoff v razpravi, kjer je objavil vest o slovanskih nadvrstičnih glosah v Clm 14008. Pogačnik v svoji Zgodovini slovenskega slovstva 1968. leta omenja navedene glose,⁴³ vednar med viri in literaturo ne navaja Bischoffove razprave, ki jih je prezentirala znanstveni javnosti že leta 1937. To lahko pomeni samo, da je naš učenjak z vestnim delom v Münchenski državni knjižnici sam, mimo Bischoffa, odkril pomen kodeksa Clm 14008 za slovensko zgodovino ter zgodovinsko kritiko prišel do enakih sklepov glede nekove starosti kot znameniti nemški paleograf. Tudi Pogačnikova znanstvena akribija se je dokopala do spoznanja, da kodeks izhaja iz svetoemmeramskega samostana v Regensburgu, kar je velikega pomena, saj so zveze tega samostana s slovenskim prostorom izpričane skozi prevod Svetoemmeranske molitve v Činu nadb. ispovedajštium6 se, ki je sicer ohranjen v okvirih cirilmetodijanskega izročila, vendar predstavlja zgodnjo stopnjo na poti k prvemu in drugemu karantanskemu spovednemu obrazcu, kakor sta se nam ohranila v BS I in BS III (in ta dva sta se nedvomno rabila v prostoru tistih Slovanov, iz katerih so izšli Slovenci).

V raziskavah slovenskega imenskega gradiva je veliko novost v obravnavanem obdobju pomenila študija Otta Kronsteinerja z naslovom *Die alpenlawischen Personennamen*, Wien 1975, ki je za slovensko slovstveno zgodovino pomembna zaradi teze, da Ramovševo prikazovanje slovenskega jezikovnega razvoja do 11. stoletja ni ustrezno in da predstavlja alpska slovanščina do tega časa posebno entiteto ter ni le razvojna stopnja na poti od praslavonščine k slovenščini, kar ima važne posledice zlasti v zvezi z značajem Brižinskih spomenikov. Vendar je V. Cvetko Orešnik v razpravi *Slovenskost Brižinskih spomenikov* in nekatere novejšje hipoteze o njih. Obdobja 10, 35–50, temeljito ovrgla Kronsteinerjeve razlage in razpravo vrnila na Ramovševa izhodišča. Odgovor avstrijskega učenjaka na izvajanja Orešnikove (*Zur Slawenizität der Freisinger Denkmäler und der alpenlawischen Personennamen*, *Die slawischen Sprachen*, Band 21, Salzburg 1990, 105–111) ne sodi več v območje jezikoslovja, temveč bolj dušeslovja, saj je Kronsteiner očitno izgubil živce. V svojem besu pa je tudi zatrdil, da so Brižinski spomeniki iz 8. stoletja (ne da so od tedaj njih viri!), kar bo nedvomno zelo težko dokazati celo možu, ki si z nezaslišano oblastnostjo drzne poučevati druge o znanstvenem delu.

Ta o obstoju karantanskega latiničnega pismenstva, ki jo je za čas od Karla Velikega oz. od pokristjanjenja prednikov Slovencev, kakor smo že videli, zagovarjal Ivan Grafenauer, je v zadnjem času doživela pomembno afirmacijo. A. Pleterski je v spisu *Novi pisani viri o najstarejši slovenski zgodovini* (ZC XLI, Ljubljana 1987, 335–338) poročal o knjigi B. Bischoffa *Saizburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit*, München 1973, v kateri je le-ta na podlagi obvestil in prepisov paleografa F. Forsterja iz 18 st. objavil pomembne vire in notice o zgodnjeh slovenskem srednjem veku. Forster je pisal o obstoju barbarskih tekstov v nekem salzburškem kodeksu (Bischoff ga postavlja na konec 8. in v začetek 9. stol.), ki so mu bili nerazumljivi, in jih zato ni prepisal. To je močna posredna potrditev, da je kristjanizacija na območju salzburške cerkve v resnici potekala tako, kot si je predstavljal Ivan Grafenauer, se pravi po irsko-

⁴¹ To velja sicer za marsikatero trditev v njegovi Enciklopediji slovenskega jezika, Ljubljana 1992. Drastičen primer je, denimo, geslo »vêrz« (str. 349), ki pravi: »glej vrstica« (str. 358), tam pa najdemo zares kolosalno tolmačenje: »Ne od levega in ne do desnega zrcalnega roba segajoča vrsta napisanega/tiskanega, večinoma z navpično levo poravnanim robom, v posebnih primerih s težiščem na sredi (likovne pesmi). – Sopomenka vêrz, stih.« To pomeni, da je časopis ali časnik v stolpcih (razen skrajno levega in desnega stolpca, kjer utegne nastati problem glede na Toporišičevo definicijo) zbirka ali zbornik verzov, kar velja tudi za telefonski imenik. Za tega pa je že pokojni D. Pirjavec zase značilno in nazorno razložil, da ni literatura (kar je pomembno, saj verzi načeloma težijo k literarnosti), in to zato ne, ker literarna veda pravi, da ni, nakar je pribil: »Literarna veda – to sem pa jaz!« Skratka, pozornemu bralcu se v Enciklopediji slovenskega jezika obeta mnogo kratkočasnega, mestoma celo prav zabavnega branja. Toporišičev unikat je npr. tudi termin »zavijanjes«, ki naj bi pomenil prozodijo (v SSKJ tega pomena pri glagolniku zavijanje ni moč najti – sicer pa sproža navedeni novoskovani termin zelo žive asociacije!). Zaman pa človek v tem priručniku išče terminologijo sodobnega jezikoslovja in razmišljanja o jeziku, že bistvenih pojmov Austina in Chomskega ni nikjer.

⁴² B. Bischoff, *Über Einritzungen in Handschriften des frühen Mittelalters*, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* LIV, 4. zvezek (1937), 173–177, zlasti 175 in 176.

⁴³ J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Maribor 1968, 18.

anglosaški metodi, v kateri so imeli določen prostor tudi barbarski jeziki. Seveda ni nujno, da gre v omenjenem primeru za slovenske tekste (kodeks, ki ga je imel v rokah Forster, je trenutno izgubljen), hipotetično bi ti lahko bili tudi irski ali avarski (kajti barbarski jezik, ki ga Forster ni razumel, nemški ni mogel biti, ker je bil paleograf Nemeč), toda salzburški misijon je v drugi polovici 8. st. uspešno potekal na nemškem območju pač le v Karantaniji. S konfrontacijo obvestil iz spisa o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev ter iz razprave Črnozica Hrabra o pismenkah sem dodatno argumentacijo za obstoj predcirilmetodijskega karantanskega latiničnega pismenstva v Spodnji Panoniji in Karantaniji podal tudi sam (I. Grdina, *Paleografska in historična problematika*, v: *Brižinski spomeniki*. Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana 1992, 25, 26).

Raziskave Brižinskih spomenikov so bile v obdobju 1968–1983 zelo intenzivne. 1968 je izšla njihova Münchenska izdaja, sledila ji je Kronsteinerjeva 1979 (*Die slawischen Denkmäler von Freising*, *Der Text*. Studienausgabe, Klagenfurt 1979) in končno tudi izdaja pri SAZU (Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana 1992 – prva izdaja BS z barvnim faksimilom v naravni velikosti). Svoj pogled na vsa ta prizadevanja sem podal v tej ediciji, zlasti v poglavju *Oris raziskav* (str. 154–160), ki se deloma naslanja na historiat preučevanj BS B. Grafenauerja v kritiki njih Münchenske izdaje (*Zgodovinarjeva paralegomena k novi izaji Freisinskih spomenikov*, ČZN n. v. V. Maribor 1969, 144–172). Sicer pa ta, za sedaj poslednja izdaja BS, obsega 2 paleografska prepisa celotnega teksta odlomkov (diplomatičnega in kritičnega), fonetični prepis (T. Logar, prvi prepis v mednarodni fonetični transkripciji in z akcentuacijo), rezultate zgodovinske kritike, opis kodeksa Clm 6426 (materialni, vsebinski – M. Smolik), bibliografijo spisov o BS (M. Kranjec), že omenjeni oris raziskav, slovar besedja BS (J. Zor) ter prevode v sodobno slovenščino, latinščino (K. Gantar), nemščino (K. D. Olof) in angleščino (G. Stone). Za dva paleografska prepisa sem se odločil zato, ker ima izdaja ne le analitični, temveč tudi sintetični značaj in povzema vsa relevantna iskanja dosedanjih prepisovanj (v kritičnem aparatu in opombah – analogno je ravnal tudi Tine Logar v svojem fonetičnem prepisu z dosedanjimi fonetičnimi prepisi).

Rezultati historične kritike so pokazali enake rezultate kot pri M. Kosu (njegova in Ramovševa izdaja BS iz leta 1937; M. Kos, *Paleografske in historične študije k freisinskim spomenikom*, ČJKZ, V, Ljubljana 1924, 1–37; isti, *Nove študije k freisinskim spomenikom*, ČJKZ, VIII, Ljubljana 1931, 126–146; navedeni razpravi sta dosegljivi tudi v: M. Kos, *Srednjevska zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1985, 53–107). Ker je v uredniškem odboru za izdajo BS pri SAZU prevladalo mnenje, da vzporedna starocerkvenoslovska in starovisokonemška besedila niso nujno potrebna za znanstvenokritično edicijo samih slovenskih fragmentov, se je njih vnovična objava (prva po Vondračku in I. Grafenauerju) spet premaknila v prihodnost; načrtuje se za zbornik razprav o BS, ki bo izšel po simpoziju o njih. Ta bo predvidoma v letu 1994 (tisočletnica smrti škofa Abrahama, s katerega časom ali celo osebnostjo so spomeniki slovanskega jezika v Clm 6426 povezani).

Kar zadeva Pogačnikovo trditev v študiji *Starejše slovensko slovstvo*: »Mimogrede (!) naj bo /.../ omenjeno, da v kvalificiranih strokovnih krogih obstaja resen dvom v pravilnost datiranja Brižinskih spomenikov./«⁴⁴ je reči, da je zapisana preveč neobvezno (mimogrede omenjeno!), da bi imela večjo težo. Nič ni navedeno, kdo predstavlja te »kvalificirane kroge« (če me spomin ne vara, mi je nekdoč g. dr. Pogačnik ustno zaupal, da naj bi šlo za samega B. Bischoffa, govoril pa je tudi o nekakšnih dvomih Milka Kosa pod konec življenja). Zgodovinska kritika zaenkrat ni mogla zavreči ali preseči argumentov Kosove datacije.

Čisto literarnovedno raziskovanje stila in kompozicije BS je po Pogačniku (v izdaji iz leta 1968 *Kompositorische und stilistische Besonderheiten der Freisinger Denkmäler*, str. 121–156) nadaljeval G. Giesemann (*Mensch- und Gottbezogenheit in ihrer biblischen Verankerung. Theologisch-literarische Relevanz von Strukturen im Freisinger Denkmal I, Obdobja 10*, Ljubljana, 1989, 103–114). Giesemann opazuje teološko sporočilnost BS I v povezavi s kompozicijsko (govor in končni del: I. in VI. »odstavek«, 2 veroizpovedi: II. in V. »odstavek«, obtožba in pričakovanje milosti: III. in IV. »odstavek«) in opaža dinamično konstrukcijo razmerja med Bogom in človekom (pozitivni: negativni pol) s stopnjevanji ter nasprotovanji znotraj simetrične zgradbe teksta. To nemški učenjak nedvomno odkriva pod vplivom Pogačnikove kompozicijske razčlenbe BS II (*Zgodovina slovenskega slovstva I* iz leta 1968, 60 in dalje, *Starejše slovensko slovstvo*, 72 in dalje), ki pa ni šestinska, temveč sedminka (in simetrična: 7-1-7), medtem ko je v obeh karantanskih spovednih obrazcih, v BS I in BS III, Pogačnik ugotavljal nesimetrično sedminko arhitektoniko (BS I: spovedni uvod oz. začetna molitev, izpoved vere, obtožba, prošnja za odpustanje, kesanje, pokora, spovedni sklep oz. sklepna molitev.; BS III: spovedni uvod oz. odpoved hudiču in izpoved vere, priprošnjiki za dosego milosti, obtožba, odpustanje, kesanje, Bog kot poroštvo milosti, spovedni sklep – korespondiranje med posameznimi deli ni zasnovano na simetriji, temveč na osi, ki jo predstavlja drama odpustanja greha).⁴⁵ Mimo Pogačnikovih in Giesemannevih spisov

⁴⁴ J. Pogačnik, *Starejše slovensko slovstvo*, 22.

⁴⁵ Načelno je o kompozicijskih in stilnih vprašanjih srednjega reka v naši literarni vedi najgloblje razpravljal J. Pogačnik v *Zgodovini slovenskega slovstva I* iz leta 1968 (str. 77–81; brez bistvenih sprememb tu Ji v: *Starejše slovensko slovstvo*, 89–95), seveda pa je vir njegovega navdiha in vednosti o teh rečeh predvsem znameniti spis E. R. Curtiusa

je za stilno preučevanje BS pomembna tudi razprava T. Priestlyja *Sound-Structures in the Second Freising Fragment*, Obdobja 10, 75–85, čeprav je v bistvu jezikoslovna. Priestly ugotavlja rabo »glasovne orkestracije« (asonance, aliteracije, postopek, imenovan »chiming«), ni pa moč dokazati glasovnega simbolizma. Kljub temu avtor sodi, da v BS II najdevanj toliko umetelno rabo glasovnih struktur, da lahko oblikovanost spomenika označimo kot »pesniško«. ⁴⁶

Nenavadno pomenljiv je za nas podatek, da si je A. Isačenko pred smrtjo prizadeval za svojo ponovno izdajo BS pri SAZU. Očitno ga verzija iz leta 1943, ki je izšla na Slovaškem, ni več zadovoljevala. Glede na to, da si je edicijo želel pripraviti za slovenskega založnika, si je lahko predstavljati smer revizije njegovih tez iz časa II. svetovne vojne: očitno je presegel svoje zanimanje slovenskosti virov BS (ne pa tudi samih BS, ki jih je štel za slovensko redakcijo moravsko-cerkvenoslovenskih tekstov).

Bolj v rubriko vesele kot resne znanosti pa sodi trditev J. Toporišiča v njegovem samozvanem »zakladu slovenskega jezika« oz. Enciklopediji slovenskega jezika, da so Brižinski spomeniki spisani v »gotski minuskuli« (str. 12), kar je v popolni opreki z datacijo spomenikov (972–1039), kajti minuskularna gotica (fraktura oz. tekstura) se pojavi šele konec 12. stoletja. Zato omenjene oznake pisave nikakor ne gre jemati za suho zlato.

Delno je na problematiko BS navezan tudi naslednji veliki kompleks raziskav slovenskega srednjega veka, tj. problemi v zvezi s cirilmetodijansko akcijo. Vendar so povezave med njo in BS najdevali ali njih smer preučevali pretežno zgodovinarji in jezikoslovci, v mnogo manjši meri pa literarni zgodovinarji. Kljub vsem pompozijško-simpozijškim proslavljanjem tisočletnice Metodijeve smrti more literarna veda na Slovenskem v zadnjem času za ta tematski sklop navesti eno samo temeljito študijo, in sicer Jožeta Koruze *Razumevanje in vrednotenje delovanja solunskih bratov v slovenski literarni zgodovini* (v: J. Koruza, *Slovstvene študije*, 21–37, prvič natisnjeno v *Bogoslovnem vestniku* za leto 1985, XVI, letnik, 163–181): tam je tudi natančno prikazano sedanje stanje slovenske literarnovedne cirilmetodijane, kajti po tem letu kakšnih vidnejših prebojev v srž problema ni bilo, če seveda izvzamemo že prej omenjano ponovno vključevanje vsaj dela starocerkvenoslovenskih spisov v korpus besedil našega srednjega veka. Deloma literarno vedo zadeva razpravljanje M. Orožnove *Molitveni obrasci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku* (SR XXXIV, Ljubljana 1986, 35–56), kolikor je geneza knjižnega jezika pač tudi literarnozgodovinski problem. ⁴⁷ Vendar se zdi njeno ločevanje zahodno- (oz. osrednje)- in vzhodnoslovenskega (od 17. st. oz. v tisku od 18. st. naprej pretežno prekmurskega) knjižnega jezika metodološko nekoliko problematično, saj gre za izredno drzno sklepanje, da je izhodišče obrazcev na slovenskem vzhodu in tamkajšnjega knjižnega jezika v starocerkvenoslovenskem slovstvu in v času misijona sv. bratov Konstantina in Metodija (zlasti str. 47 in dalje), kar se skuša utemeljiti z analizo besedil iz novega veka, medtem ko pričevanj za srednji vek ni. Je pa očitno, da se Orožnova ne strinja z mislijo Ivana Grafenauerja, kako kazeta jezik BS I in BS III tolikšne različnosti, da je moč računati z različnima krajema prevoda besedil, saj vidi odločilno razliko le med stanjem v BS II nasproti stanju v obeh spovednih obrazcih in na podlagi tega sodi, da je drugi fragment nastal drugje (Panonija) kot druga dva (Karantanija). Toda omenjena različnost verjetno ne izhaja iz drugega kraja nastanka, temveč iz druge vrste teksta (uvodni govor pred spovedjo). Ker je govor oz. pridiga pred spovedjo gotovo zahodnjaški običaj in ne navada vzhodne cerkve, je iskanje vira BS II v cirilmetodijanski tradiciji problematično, pa čeprav se Orožnova pri tem naslanja na avtoriteto F. Grivca.

Kompleks cirilmetodijanskih vprašanj se v preučevanjih starejše slovenske književnosti nekoliko organsko nadaljuje v problematiko glagolice in glagolskega slovstva pri nas. Temeljite raziskave in razprave Janeza Zora o tem (*Glagolica na Slovenskem*, v: *Slovansko jezikoslovje*.

Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern 1954². Kar pa zadeva ugovore B. Grafenauerja k Pogačnikovi kompozicijski razčlenitvi BS (*Zgodovinarjeva paralegomena* . . . 162), je treba reči, da ima znameniti zgodovinar v mislih povsem drugo, historično vsebinsko raven, medtem ko je Pogačnikovo raziskovanje literarnokompozicijsko in je tako Grafenauerjevo kritiziranje omenjenega literarnega zgodovinarja pravzaprav metodološki nesporazum (Grafenauer tam značilno energično udari tudi po Pogačnikovi misli o Žitju Metodija, *Čas v besedi*, Maribor 1963, 9–28).

⁴⁶ Izmed čisto jezikoslovno stilističnih študij o BS je za literarno zgodovino gotovo najpomembnejša E. Hercigonje *Elemente der syntaktisch-stilistischen Struktur der Adhortatio ad poenitentiam in ihrer Beziehung zur altkirchenslawischen literarischen Tradition*, v: *Freisinger Denkmäler*, München 1968, 157–174, ki ugotavlja v BS II enak repertoar in stil glagolskih struktur kot v stsl. spomenikih, kar pomeni, da so zveze med njimi in BS nujne (problem je samo njih smer, ali od virov BS k stsl. spomenikom ali od le-teh k virom BS: sama stilistično jezikovna analiza dopušča obe možnosti, zato pa zgodovinska samo prvo). Zanimivo pa E. Dogramadžieva v razpravi *S⁷juznite sredstva v v Fraizingskite pametnici* (Obdobja 10, 63–68) pri veznikih ugotavlja ob podobnostih in identičnostih med stanjem v BS in v starobolgarsčini (= stsl.) tudi občutna razhajanja. Podoben je tudi rezultat preiskav I. Wiehlove leksike BS (I. Wiehl, *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler*, *Christliche Terminologie*, München 1974): ob ujemanju prihaja tudi do diferenc med BS in stsl. spomeniki.

⁴⁷ Prim. tudi M. Orožnove razpravo *Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine*, Obdobja 10, 87–100. Gre za tekst, ki je dokaj eksplozivna mešanica vsega mogočega: na nekaj straneh pač ni mogoče zajeti problemov naslova v vsej širini in znanstveni temeljitosti, kar avtorica brezupno poskuša, (že sam historiat predhodnih reševanj zadevnih vprašanj bi mogel obsegati toliko strani kot celotno študijo Orožnove, a ob tem so predstavljene tudi njene lastne misli, sklicuje pa se na zelo mnogo sila raznorodne literature, od čisto historične do čisto jezikoslovne, ki ni jasno ločena kot argumentacija različnih ravni).

Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva, Ljubljana 1977, 438–495; Glagolska pričevanja na Slovenskem. Bogoslovni vestnik XLV. Ljubljana 1985, 183–191) potrjujejo tezo F. Kidriča, da glagolsko slovstvo pri nas ne premore avtohtone tradicije in da je delo beguncev pred Turki, ki so s Hrvaškega prinesli s seboj marsikateri rokopic, danes shranjen na območju Slovenije. Razmeroma redko so kakšen krajši fragment pri nas takšni ljudje tudi ustvarili. J. Koruza je v že omenjenem razpravljanju o delu svetih bratov in njegovem odmevu v slovenski literarni zgodovini poročal tudi o problemih glagolskega slovstva na naših tleh (ideje M. Miklavčiča; razmišljanja o vplivih glagoljaštva iz praškega samostana Emavs v slovenskem prostoru izpod peresa J. Pogačnika – Slovstvene študije, 36, 37). V zadnjem času pa si je J. Šavli izmislil, kako Trubar zatrjuje, da se je naša beseda nekdanj pisala z glagolico,⁴⁸ toda v danes dosegljivem Trubarjevem opusu takšne izjave ni, so pa nasprotno, v smislu, da se slovenski jezik do njegovega nastopa nikoli z nobeno pisavo ni pisal, medtem ko se hrvaški je – z glagolskimi črkami! Ali Šavli slovenščino potemtakem šteje za kak hrvaški (denimo planinskohrvaški) dialekt? Če je tako, potem zanj velja očitek, da je jugonutaristični zgodovinar, s katerim obklada vse najuglednejše slovenske medieviste.

Kar pa zadeva problem nastanka glagolice, je nekaj časa bila aktualna ideja angleškega slavista H. Leeminga, da je v njej najti »sestavine germanske in obrske dediščine, kar bi kazalo na zgodovinsko zvezo, ki je bila mogoča edino v Zgornji in spodnji Panoniji« (J. Pogačnik, Starejše slovensko slovstvo od Brižinskih spomenikov do Linhartovega Matička, Maribor 1980, 70), vendar so tovrstna iskanja očitno zamrla.

Drugo neslovensko slovstvo je v okviru slovenske srednjeveške literarne zgodovine najobširneje zajeto v Pogačnikovih sintezah iz leta 1968 (poglavja Latinizem, Inkunabule, Slovstvo v nemščini, 53–58) in 1990 (Slovstvena besedila v drugih jezikih, 63–69). Tu se slavistična literarna veda srečuje z germanistično in klasično filologijo, vsekakor pa je to s stališča našega razpravljanja mejno področje, kjer brez interdisciplinarnega dialoga ne gre. Vendar je treba reči, da je repertorij jezikovno neslovenskega slovstva, ki ga je Pogačnik vpeljal v zavest naše literarne zgodovine s svojo že omenjeno antologijo za srednji vek iz leta 1972, dokaj širok (pri kronikalnih tekstih se je močno naslanjal na rezultate raziskav B. Grafenauerja ter poudarja predvsem vire okoli umeščanja koroškega vojvode, izpušča pa Celjsko kroniko, Santoninove zapiske, zapiske Christoph von Theina in verzifikacije Oswalda Wolkensteinskega, če naštejemo le nekaj najbolj znanih spisov, za katere že danes vemo, da so za nas neprecenljivi), je pa seveda jasno, da smo glede tega šele na začetku. S stališča slovenske literarne vede gre omeniti predvsem tri razprave o jezikovno neslovenskem srednjeveškem slovstvu pri nas: A. Janka študijo Der von Suonegge, der von Oberburg, der von Scharpenberg – trije nemški viteški liriki s slovenskih tal (Obdobja 10, 171–180), Vlada Habjana izvajanja o Oswaldu Wolkensteinskem (dasi so preobložene z vsem mogočim, zlasti z avtorjevim »celjskim kompleksom«, predstavljajo praktično edino izčrpnjšo informacijo v slovenščini o tem pomembnem avtorju) Prvi slovenski posvetni verzist Oswald Wolkenstein (1377–1445) in njegov čas, Obzornik 88 (Mesečna ljudska revija Prešernove družbe), Ljubljana 1988, št. 4 (306–313), št. 5 (379–384), št. 6 (463–472), št. 7–8 (569–573), ter moj spis Celjska kronika, spomenik srednjeveške književnosti na Slovenskem, JiS XXXVI, 41–49 (raziskava pripovedne tehnike, kompozicije, narativnih struktur, ne filoloških in genaloških vprašanj!).

Poleg Pogačnika je tudi J. Koruza poudaril kot eno izmed treh silnic, ki jih moramo upoštevati pri raziskavah starejšega slovenskega slovstva, »literarno ustvarjanje Slovencev in na Slovenskem v tujih jezikih, predvsem v latinščini, ki je bila do reformacije edini »bukovski« jezik, potem pa še vedno elitni knjižni jezik« (Pojem starejšega slovenskega slovstva, v J. Koruza, Slovstvene študije, 9–14; gre za važen načelni spis in za profesorjevo nastopno predavanje z dne 28. septembra 1978 na Filozofski fakulteti v Ljubljani). V načelni razpravi Srednjelatinska in novolatinska književnost v sklopu preučevanja starejšega slovenskega slovstva P. Simonitija je podan pogled klasičnega filologa na to problematiko (Glasnik Slovenske matice, Ljubljana 1982, št. 2, 57–63), ki se vklaplja v nam že znane literarnozgodovinske koncepcije Jožeta Pogačnika (jih pa seveda glede na svoj specifični vidik precizira).

Sklop ljudskega pesništva in pripovedništva srednjega ter seveda tudi novega veka pri nas, kakor smo že povedali, dandanes pretežno preučujejo folkloristični strokovnjaki po svojih načelih, v literarni vedi pa razen Pogačnika ni vidnega strokovnjaka za to področje. Tako tudi načelni spisi o tej problematiki zadnje čase izvirajo praktično izključno izpod peresa neliterarnovednih strokovnjakov (M. Terseglav, Ljudsko pesništvo, Literarni leksikon 32, Ljubljana, 1987; M. Stanonik, Raziskave srednjeveške slovstvene folklore pri Slovencih, Obdobja 10, 159–169 – beseda kljub splošnemu naslovu teče zgolj o Ivanu Grafenauerju, vendar je – zelo značilno – ob strani puščen osrednji literarnovedni problem njegovih misli o našem tradicionalnem verzu v srednjem veku, problem dvodelne dolge vrstice; podrobnejše poročilo o delu folkloristov za slovenski slovstveni srednji vek pa je seveda prepuščen njim). Pogačnik se je v svojih sintezah držal Grafenauerjeve smeri, medtem ko J. Koruza zavoljo razmeroma zgodnje smrti v svojih spisih ni prišel dlje od

⁴⁸ J. Šavli, Slovenska država Karantania, Koper–Dunaj–Ljubljana 1990, 133. Toda to je samo ilustrativen eksempl za Šavlijev pristop k problemom znanosti.

poudarjanja, da je ljudsko slovstvo ena treh bistvenih sestavin naše literarne zgodovine za vse starejše obdobje in da je s svojimi različnimi sinkretičnimi oblikami umetnostnega izraza tudi najmočnejši pričevalec o kar najširši umetniški tvornosti slovenskega človeka v tistem času. Je pa v svojih univerzitetnih predavanjih (sam sem jim bil priča v študijskem letu 1984/85) v okvirih pregleda slovenske literarne zgodovine do leta 1830 ljudskemu slovstvu namenil razmeroma velik delež, pri čemer je bil skeptičen do misli o dvodelni dolgi vrstici kot tipičnem izrazilu našega ljudskega pesništva najstarejšega časa in je bolj kot I. Grafenauerju pritegoval V. Vodušku. Tako je dvomil tudi o ustreznosti Grafenauerjevih rekonstrukcij slovenskih kirielejsonov (I. Grafenauer, Najstarejši slovenski kirielejsoni, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIII, Ljubljana 1942, 63–73; Ta stara velikonočna pejsen in še kaj, Čas XXXVI, Ljubljana 1942, 15–39; oboje dosegljivo tudi v: I. Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi, 219–314), medtem ko je Pogačnik glede tega bil povsem na Grafenauerjevi liniji in je omenjene rekonstrukcije celo objavil v antologiji Srednjeveško slovstvo iz leta 1972 (str. 31, 32).⁴⁹

Načelno gre reči še nekaj: odkar za starejše ljudsko slovstvo pri nas raziskovalno skrbijo predvsem folkloristi, obravnava njegovih problemov opazno zaostaja za preučevanju drugod, kar se v dneh, ko so ga preučevali ljudje iz filološke in literarnozgodovinske stroke (zlasti M. Murko – čeprav se je pretežno ukvarjal z neslovensko folkloro) ni dogajalo. Tako napreduje najnovejša zbirka slovenskih ljudskih pesmi, ki izhaja pri Slovenski matici že od leta 1970, s polževo hitrostjo (le trije zvezki do danes!), če jo primerjamo recimo s Štrekljevo edicijo. Res je dandanes tovrstno izdajanje zapletenejše, toda tudi raziskovalci so drugače, bolj specialistično usposobljeni, predvsem pa jih je mnogo več: doseganje standardov svojega časa je bilo samoumevno tako Šterklju kot mora biti našim sodobnikom, ki se za svojo neučinkovitost nanje in na njihovo drugačno zahtevnost pač ne morejo izgovarjati. Pri raziskovanju ljudskega slovstva bo obračun o folklorističnem hiševanju navsezadnje mnogo manj pozitiven kot tisti literarne vede.

Kako so folkloristi prevzeli popolno suverenost nad raziskavami našega ljudskega slovstva, dokazuje tudi samoumevnost dejstva, da je na posvetovanju (oz. kot se moderno pravi: na okrogli mizi) o starejšem slovenskem slovstvu problematiko, ki zadeva sfero ljudske kulture, predstavil Milko Matičetov (prim. Ljudsko slovstvo v slovenski literarni zgodovini – Povzetek, Glasnik Slovenske matice, Ljubljana 1981, št. 2, 55–57). Matičetov z veliko simpatijo govori o zagrebškem projektu Povijest hrvatske književnosti in sedam knjiga, kjer je ljudsko slovstvo dobilo samostojno knjigo in se zavzema za podobno solucijo tudi pri nas, pri čemer ga je podprl tudi Štefan Barbarič (str. 85). Razpravljalec zavrača »skrajne« poglede – D. Pirjevca o tem, da ljudsko slovstvo ni predmet prave literarne zgodovine, in A. Baša, da bi bilo oportuno vreči ljudsko slovstvo čez krov etnografske barke literarni vedi; vendar njegova izvajanja zamolčujejo nekatera važna dejstva, recimo, da se vzorne zgodovine nacionalnih literatur malokdaj ukvarjajo z ljudskim slovstvom in očitno stoje na stališču, ki ga je zagovarjal Pirjavec (npr. znamenita Martinijeva Deutsche Literaturgeschichte). Nacionalna literarna zgodovina si v svojem konceptu pač ne more privoščiti povsem separatnega obravnavanja ljudskega slovstva, preprosto zato ne, ker je literarna zgodovina, ne pa folkloristični ali etnografski prikaz. Folkloristični pristop v literarni zgodovini, ki jo zanimajo posebni aspekti ljudske slovstvene tvornosti (prim. diskusijski prispevek F. Bernika v navedeni reviji, str. 82, 83), skratka nima česa iskati in naravno bi bilo, da bi se za takšno znanstveno čistost zavzemali tudi folkloristi, ki bi nikakor ne smeli misliti, kako so edini poklicani za preučevanje ljudske slovstvene kulture in da jo morajo oni obravnavati v slovstvenohistoričnih edicijah. Nasprotno: prav nobenega smisla nima, da se silijo k literarni zgodovini kot nekakšen »corpus separatum« v posebnih poglavjih ali celo knjigi. Za literarno vedo bodo največ naredili, če bodo delali svoje delo, kar tu in zdaj pomeni predvsem pripravo sodobne izdaje slovenskih ljudskih pesmi in proze. V smislu Bernikovega posega v diskusijo o tem problemu pa gre navesti knjigo J. Pogačnika Slovenska Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno, Ljubljana 1988, ki predstavlja vzorno čisto literarnovedno obravnavo nekega tematskega sklopa, izvirajočega iz sfere ljudske kulture, na ravni svojega časa.⁵⁰ Če povzamemo naše misli: folkloristika ima seveda vso pravico do svojega obravnavanja ljudskega slovstva (kakor tudi etnografija, zgodovina itd.), toda nobenega smisla ni v tem, da vdira s to svojo obravnavo v literarno zgodovino. Je pa seveda to ta hip le lepna načelna misel, ob kateri v pritlehni vsakdanji stvarnosti nastanejo hudi problemi, saj v literarni vedi ni strokovnjakov za to področje. A zaradi tega se ne gre vračati k preživelemu sinkretičnemu

⁴⁹ O problemu dvodelne dolge vrstice glej pri Pogačniku Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 47, 48. Kar pa zadeva Koruzova univerzitetna predavanja o ljudski ustvarjalnosti v okvirih starejšega slovenskega slovstva, je treba povedati, da je profesor veliko pozornost posvečal poudarkom, ki jih je s svojim temeljnim spisom o ljudski kulturi smeha in karnevalizaciji ter delu F. Rabelaisa inavguriral M. M. Bahtin. So pa Koruzo zanimali predvsem scensko atraktivni fenomeni ljudske slovstvene kulture.

⁵⁰ Prim. tudi Z. Šundaličeve spis Mit o Lijepoj Vidi, Obdobja 10, 133–144. Izmed drugih nefolklorističnih prispevkov o ljudskem slovstvu na Slovenskem v srednjem veku gre omeniti še pisanje M. Rodeta Slovenski pregovori in srednji vek, Obdobja 10, 155–158. Vendar to ni kakšna temeljita razprava o zadevni problematiki, saj ne navaja niti pregovora, ki je izpričan v Celjski kroniki ter pozna prvi zapis kakega slovenskega pregovora oz. pregovora, znanega tudi pri nas, šele v Megiserjevi Paroemiologiji (1592).

pristopu, ki bi mešal metodologije in koncepte različnih danes samostojnih ved, med katerimi more – in mora – potekati le interdisciplinaren dialog.

Mimo Brzižinskih spomenikov je največjega zanimanja med vsemi slovenskimi srednjeveškimi teksti bil deležen Stiški rokopis. Ob odkritju je bil velike pozornosti deležen tudi Starogorski rokopis, toda praktično le v kontekstu problema kontinuitete v slovenskem srednjeveškem slovstvu, ki pa smo ga že obravnavali. Navsezadnje je takšno stanje tudi razumljivo: poleg Brzižinskih spomenikov je Stiški rokopis edini, ki vsebuje daljša besedila, v katerih je »avtor« lahko pokazal svojo kreativno moč v večjem obsegu: tej prevodi molitvinskih formul pač niso dajali dovolj prostora. Seveda tudi spovedni obrazci nastajajo po predlogah, toda vendarle puščajo več svobode oblikovalni invenciji in vsečini »avtorja«, se pravi prevajalca in prirejevalca. Gre tudi za dovolj obsežne tekste, da lahko v njih pride do izraza značilna umetelnost določenega časa.

Stiški rokopis je leta 1992 doživel obširno izdajo s popolnim barvnim faksimilom v naravni velikosti ter razpravami o svoji problematiki (Stiški rokopis. Študije. Ljubljana 1992). Vsakršnemu raziskovanju vprašanj v zvezi z omenjenim rokopisom je odslej v veliko pomoč bibliografija spisov, ki so se dosedaj ukvarjali s SR. Pripravil jo je Mihael Glavan (str. 77–86). Žal pa mimo bibliografije študije ne pomenijo znanstvenokritične izdaje v modernem smislu; manjka obširnejši historiat raziskav, objava vzporednih tekstov za primerjave, medtem ko je paleografski (diplomatični) prepis narejen brez upoštevanja sodobnih ekdotičnih pravil (kritičnega prepisa sploh ni!), fonetični pa čudásko vztraja pri nacionalni transkripciji, namesto da bi poskrbel za edino našemu času ustrezno mednarodno. Nadalje je slovar besedja SR narejen po kaj neobičajnih načelih; iztočnice namreč niso podane ne glede na diplomatični prepis (imenovan »prečkovanje«), ne glede na fonetičnega (ta se v »novoreku« J. Toporišiča, ki ga je pripravil, imenuje »uglasitev« – ŠSKJ pozna samo uglasitev klavirja in stališč kot glagolnik od glagola uglasiti, ki pomeni: 1. naravnati glasbilo na določeno tonsko višino; 2. (ekspresivno) narediti, da je kaj skladno, ubrano; 3. (elektrotehnični termin) naravnati napravo na določeno frekvenco, za nobenega teh pomenov pa ne gre v navedenem primeru!), ne glede na »prevod« v sodobno slovenščino, temveč v četrti obliki, v kateri celota sploh ni nikjer prepisana (gre za nekakšen zapis besed v »sodobni glasovni knjižni obliki«, kakor pravi J. Toporišič). Da je uporabnost in preglednost glosarja še manjša, Toporišič ne navaja niti natančnega mesta določene besede v SR. Prav tako besed ne navaja v kontekstualnih iztržkih, ki bi ponazorili njihovo rabo v spomeniku. Tu se vidi, kako zelo mu manjka kritični prepis, ki je naravnost idealno izhodišče za tovrstne operacije. Toporišičev glosar SR po tehtnosti in preglednosti daleč zaostaja za glosarjem BS, ki ga je izdelal Janez Zor za njihovo ta čas poslednjo izdajo in ki je v soglasju s sodobnimi izdajateljskimi standardi (vsebuje pa tudi prevod iztočnice v nemščino, angleščino, latinščino in starocerkveno slovanščino, medtem ko J. Toporišič po čem takem ne čuti nobene potrebe; glede na to, kako je zveržil prevod Bohoričevih Zimskih uric iz latinščine v slovenščino, je veliko vprašanje, ali bi sploh zmožeg pripraviti tolmačenja posameznih besed SR v latinščini).

Najšibkejši del najnovejše izdaje SR, ki hoče biti v vsem reprezentativna, je izven vsakega dvoma paleografski prepis, v katerem ni opaziti prave strokovnosti. Najočitnejše je to pri črki j, ki se v transkripciji rabi na mestu, kjer je v izvorniku i longa. S tem se krši eno temeljnih prepisovalnih pravil za srednjeveške tekste, na katerega opozarja celo tako splošen priručnik o temeljnih zgodovinskih znanostih (ekdotika je ena izmed njih!), kot je Pomočne povijesne znanosti u teoriji i praksi Jakova Stipišiča, Zagreb 1985,² 177, 178 (prim. str. 4, 9. vrstica Toporišičevega prečkovanja: »Ino Jeffyffe«).⁵¹ Nasploh pa je čudno, da se je Toporišič oprjel diplomatičnega prepisa v izdaji, ki jo spremlja faksimile: to je pravzaprav nepotrebna podvojitev. V takšnih primerih, kakor tudi v vsakršnem sodobnem izdajanju starih tekstov, ima osrednje mesto seveda kritični prepis. Podvojitev faksimila z diplomatičnim prepisom mora imeti tehtne razloge (npr. primerjava s starejšimi tovrstnimi prepisi).

Da J. Toporišič popolnoma neobremenjeno pristopa k paleografskim problemom, kar ima za posledico veliko ekdotično nestrokovnost, eklatantno dokazuje tudi prečkovanje kratice z relativnim pomenom (str. 6., 4. vrstica spomenika) p̄ v pomenu zloga prae: prepisal jo je z nekakšnim usločnim vezajem, ki sega od levega roba črke p do desnega roba naslednje črke l (čeprav celo v izvorniku črtica nad p ne sega do desnega roba l!), poleg tega pa gre tam za nedvomno ravno

⁵¹ Podobne neresljive težave ima J. Toporišič tudi s Starogorskim rokopisom (Enciklopedija slovenskega jezika, 307), kjer govori o nekakšni zapanosti samoglasnika i s črkama i ali j (spet ne vé za obstoj i longa). V tem razpravljanju sem se prisiljen kritično ustaviti ob nekaterih drastičnih primerih nevednosti in nestrokovnosti, ker za objavo objektivnejših sodb o teh rečeh v slavističnih glasilih ni prave možnosti; tam praviloma objavljajo le afirmativna poročila in panegirike – prim. recimo oceno M. L. Greenberga o Toporišičevi Enciklopediji slovenskega jezika v SR XL, Ljubljana 1992, 489–492 (nam že znani J. Toporišič je pri tem glasilu »Editor in Chief for Linguistics«!), kjer so popolnoma spregledani vidiki, na katere smo tu opozorili. Mi hočemo svoje sodbe utemeljiti z dokazi, in čeprav se zavedamo, da – kakor pravi Tennyson – stvari, ki so vredne dokaza, ni moč ne dokazati ne ovreči, iščemo objektivnih opor našim stališčem: preprosto zato, ker nočemo biti krivični ter presojeti posameznih znanostnih podvigov glede na simpatičnost ali antipatičnost avtorja, ki je zanje poskrbel. V slovenističnih krogih je vsaka kritična beseda doživeta kot pamflet; o delih, ki so kritike vredna, se pravi o kvalitetnih spisih, se največkrat molči, o nevrrednih delih, ki bi zaslužila molk, pa se pišejo slavospevi.

pisarsko potezo, ki nekoliko visi v smeri levo spodaj-desno zgoraj. V t.i. uglasitvi, ki sledi prečrkovanju, je nato nazorno razgaljeno vse prepisovalčevo nerazumevanje zapisa v izvorniku: Toporišič original »uglasi« v p(re)lómil, s čimer ga je hudo polomil, saj l v izvorniku ni zapisan v nikaki okrajšani obliki (plomil), zato bi moralo v fonetičnem prepisu stati »p(re)lómil« (če se v njem že markirajo pisarske okrajšave, kajti pisar je s p povsem jasno zapisal zlog »prae«). Ker gre za zelo običajno okrajšavo, so Toporišičeve težave z njo od sile nenavadne.

Tudi v glosarju SR nastopijo za Toporišiča nepremostljive težave; zlasti geslo Marija (str. 36) spet plastično dokazuje njegovo paleografsko neznanje, zakaj razlagalec govori o nekakšnem »manjkajočem r« v originalnem zapisu, ki da je nakazan z znakom \wedge na ustreznem mestu. V resnici seveda ne gre za manjko črke, temveč za njeno okrajšavo (v obeh obrazcih spovedi). Toda na nekem drugem mestu v paleografskem prepisu okrajšani r sploh ni zaznačen: znamenje nad i v besedi Marije (2. vrstica teksta Milost ino gnada) ni i-jeva pika, temveč znak za okrajšavo črke r; spet gre za kaj običajno krajšavo, a Toporišič očitno tudi tega ne ve! Tudi v tem primeru bi prepisovalcu mogel od pomoč dati že omenjeni Stipišičev priročnik (str. 53), ki je nepogrešljivi vademekum za vsakega paleografskega začetnika. Kako je SR za J. Toporišiča pretrd oreh, pričuje tudi njegovo nerazumevanje teksta Češčena Marija, ki se drastično pokaže v njegovem pomensko neustreznem prevajanju: Toporišič prevaja formulo z »Češčena bodi, kraljeva mati«, kar je glede na drugojezične vzporednike tega teksta nesmisel. Na to opozarja celo Marijan Smolnik v istem zvezku študij o SR, kjer Toporišič na ogled postavlja svojo ekdotično večino, saj podaja pravo branje, ki se glasi: »Češčena bodi kraljeva, mati (str. 53). V besedi kraljeva gre, če uporabimo Toporišičev strokovnjaški »novorek«, za posamostaljni pridevnik (enako je tudi stanje v Ulricha Lichtensteinskega pesnitvi Vrouven dienest, kjer je izpričana beseda »gralva« v pomenu kraljica), kar glede na izvor samostalnika kralj iz osebnega imena Karel ter glede na poznejše stanje pri Slovencih (a to je le tipološki, ne historični argument ter ne predstavlja nikakega dokaza!), ko se soproga mnogokdaj označuje za obliko posamostaljenega svojilnega pridevnika iz moževega imena ali priimka, ni nič posebnega. Strukturnemu jezikoslovcu Toporišičevega kova, reputacije in formata bi razlaga besede kraljeva v pomenu kraljica vsekakor ne smela predstavljati omembe vrednega problema.

Jezikoslovna obravnava SR, ki takisto izhaja izpod peresa J. Toporišiča, je pomanjkljiva v toliko, ker ne podaja historiat raziskav, kar je standardni del tovrstnih znanstvenih edicij. Toporišič povsem spregleduje pomembne teze B. Pogorelec o slovenskih pismenskih jezikih v srednjem veku, do katerih bi se nedvomno moral opredeliti, če naj bi veljal za metodološko neoporečnega raziskovalca problematike SR.

Literarna zgodovina je pri obravnavi SR nedvomno navezana na interdisciplinarni dialog, vendar tega ni mogoče voditi na ravni Toporišičevih izvajanj, ki smo si jih (niti ne preveč podrobno kritično) pravkar ogledali. V zvezku študij, ki spremlja faksimile SR, so k sreči objavljeni tudi zelo kakovostni prispevki; tako smo že omenili zapis M. Smolika (Teološka oznaka Stiškega rokopisa, 51–54), ob njem pa ne gre spregledovati niti paleografsko-kaligrafskega prispevka Lucijana Bratuša (Pisna podoba Stiškega rokopisa, 63–76) in nadvse temeljite razprave Jurija Snoja (Muzikološki vidik Stiškega rokopisa). Osrednjega pomena pa je za literarno vedo študija Jožeta Pogačnika z naslovom Književne določnice (41–50). Pogačnik opozori na razvoj spovednih obrazcev, ki so pomembni za podobo stiških spovedi, vendar se njegova genealogija zadovolji s posegi le do formule obrazca H (Honorius) (str. 43), izvede pa primerjavo z BS I in BS III (str. 44, 45). Glede širšega slovstvenega konteksta SR se Pogačnik v glavnem sklicuje na svoje starejše in Grafenauerjeve spise. Na začetku podaja zgoščen historiat razpravljanj o SR (str. 41, 42), vendar tudi on spregleduje hipoteze B. Pogorelec, s čimer pregled raziskava izgublja svojo težo; sicer pa ne gre za pravi historiat, temveč za uvod v njegovo lastno razpravljanje, ki naj pokaže, kako zelo se avtorjev pristop k SR loči od predhodnih. Pogačnik se prebije do sklepa, da besedilo SR »ni estetsko samostojno, marveč je estetika podrejena potrebam cerkve« (str. 50), pri čemer ne gre za tako ambiciozen tip oblikovanja kot v BS, kar je v zvezi z dejstvom, da tovrstna besedila niso več last samo duhovnika, temveč vse bolj tudi pobožnih laikov. Toda to je zelo sporna misel: vsaj oba karantanska obrazca spovedi sta ravno tako bila zadeva laikov (govor v BS II pač ne!), in vendar sta ustvarjena v čisto drugačnem, zvišenem slogu. Tudi BS so bili ustvarjeni od danes neznanega avtorja, tako da iz anonimnosti avtorstva stiških slovenskih besedil ne gre delati tako daljnosežnih sklepov, kot jih Pogačnik, ki ob njih govori celo o nekakšni »demokratizaciji« (str. 50). Gre pač le za razširitev kroga ljudi, ki živijo intenzivno versko življenje, toda to nima nobene zveze s tistim, kar pomeni beseda demokratizacija v še tako figurativnem pomenu, kajti katoliška hierarhija drži vse niti dogmatike v svojih rokah in energično ukrepa, kadar se stvari izmaknejo njenemu nadzoru. Laiki torej v večji meri sprejemajo vsebine, ki jih prednje postavlja cerkev, o kakšni demokratizaciji pa je pretirano govoriti.

Zelo drzna je Pogačnikova ugotovitev, da je v SR »norma literarnega izražanja /.../ postala govorna beseda« (str. 50), vendar tega nikakor ne gre absolutizirati do »besede preprostega ljudstva« (str. 50), saj je celo sam avtor te trditve prisiljen poudariti vsaj »malenkostno požlahtnjenost z izročilom slovenskega cerkvenega govora« v omenjenem manuskriptu (str. 50), kajti tudi

pismenski jeziki, ki jih Breda Pogorelec označuje s črko B, so jeziki pismenstva in so kot taki del učene kulture, ne pa ljudske. Bližanje normi govornega jezika povzroči stilna sprememba, ne pa nova (t.j. govorna) osnova: kulturni jezik cerkve se bliža običajnemu govornemu jeziku, toda ne izhaja iz njega. O tem jasno pričuje obrazec Vere iz Starogorskega, torej še poznejšega rokopisa, kot je Stiški: tu in tam je stanje v StR celo še bolj arhaično kot v CR! Zdi se, da je tudi Pogačnikova trditev, kako SR dokazuje, da je »nastala nova literarna slovenščina, ki je na slovenskih tleh vzpostavljala novo razmerje med slovensko in latinsko-nemško slovstveno ustvarjalnostjo«, odločno pretirana (pa čeprav od vseh slovenskih srednjeveških tekstov vsebuje najbolj raznorodna besedila – pesem, molitev, obrazec spovedi; BS premorejo samo spovedni obrazec in govor, CR in StR samo molitvene formule, medtem ko Beneškoslovenski rokopis predstavlja tekoče knjigovodstvo za reševanje duš), saj mimo SR ta »nova literarna slovenščina« ni zapustila nobenega drugega spomenika in tudi Trubar se pri ustanovitvi vseslovenskega knjižnega jezika ni naslonil nanjo (saj trdi, da se pred njim slovenski jezik ni pisal, kar izpričuje, da redkih jezikovno slovenskih srednjeveških fragmentov ni poznal – je pa Trubarjev jezik izrazita knjižnojezikovna konstrukcija, ki je v temelju bila oprta na isto narečno skupino kot SR in od tod morda občutek, da SR pomeni ustvaritev nove »literarne slovenščine«: toda tak občutek je lahko le retrogradno vzpostavljen!).

Preden končamo naš pretres, se moramo ozreti še na vprašanje sinteze. Leta 1968 je Pogačnik izdal prvi zvezek svoje in Zdravčeve Zgodovine slovenskega slovstva, ki je pomenila velik novum v prizadevanjih za literarnozgodovinsko sintezo pri nas: prvič je bila pozornost usmerjena na sama literarna dela⁵² in ne na njihove avtorje oz. na njihove življenjske usode, v katerih literarna dela predstavljajo le posebno rubriko, ki je tako le pretveza za pisanje sektorske zgodovine, se pravi zgodovine ljudi, ki delajo literaturo (kajpak avtorsko; manj pozornosti je bilo namenjenega recepciji, razen v ekscenčnih primerih). Posebej velika novost je bil tak pristop v območju starejše slovenske literature. Obdobje, ki ga obravnavamo, je torej na svojem začetku poskrbelo za velik preboj, zato pa je potem potonilo v letargijo, v prazno načrtovanje in navsezadnje tudi v ponesrečeni vnovični Pogačnikov sintetični poskus s študijo Starejše slovensko slovstvo iz leta 1990. V tem primeru gre le za »prenovljen« tekst stare Pogačnikove zgodovine iz leta 1968 (le naslovi poglavij so drugačni; prim. poglavje Pokristljanjevanje v Zgod. sln. slov. 1968, 11 in dalje, s poglavjem Zgodovinske določnice iz Starejšega sln. slovstva 1990: razen uvodnega odstavka je ves prvi del poglavja leta 1990 dobesedni prepis starejšega teksta, vendar to še zdaleč ni edini tak primer), toda večidel smo priča spremembam na slabše (na nekatere najdrastičnejše napake sem moral – prav nič rad – opozoriti v svoji kritiki tega Pogačnikovega spisa v ZČ XLV, 497–499, ki je sicer hudo jezna, vendar njene trditve žal še zmeraj držijo). Res pa je, da za srednji vek Pogačnikova sinteza iz leta 1990 še najmanj nezadovoljliva, ampak to samo zato, ker je glede na ono iz 1968. leta doživelo najmanj sprememb ravno pisanje o tem času. Pogačnik celo v poglavju o Brižinskih spomenikih ni ničesar bistvenega predrugačil glede na leto 1968 in še vedno priporoča njih Münchensko izdajo brez nujne opombe, da je kritika B. Grafenauerja leta 1969 dobesedno pometla z osrednjimi tezami omenjene edicije, tj. s Kolaričevimi domislicami o izvoru virov BS na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve (B. Grafenauer, Zgodovinarjeva paralegomena . . . , ČZN, n. v. V, Maribor 1969, 146–172).⁵³ Tako moremo reči, da je bil Pogačnikov pogled na naš slovenski srednji vek dejansko povsem izoblikovan že leta 1968, kar je vendarle nekoliko čudno, saj je nekaj novosti odtlej v raziskavah tega obdobja le bilo in bi pisec sinteze do njih moral opredeliti svoje stališče (po mojem je premalo poudarjen pomen odkritja Starogorskega rokopisa, v glavnem se le mimogrede omenja). Toda Pogačnik se omeji na to, da v svojem prispevku za zbornik Obdobja 10 (Srednji vek na Slovenskem kot slovstveni pojem, str. 123–131) z neskrivanim zadovoljstvom – po mojem tudi upravičenim – ugotovi, da se je njegova koncepcija za to obdobje prijela in uveljavila (str. 129, kjer se navaja dejstvo, da je J. Kos v svoji šolski slovstvenozgodovinski sintezi sprejel mnogo njegovih pogledov), kar še posebej poudari v že večkrat apostrofirani študiji Starejše slovensko slovstvo (str. 94, 95: mimogrede bodi povedano, da je začetek te študije avtocitat iz pravkar omenjenega Pogačnikovega prispevka za zbornik Obdobja 10!).

27. maja 1981 je Slovenska matica priredila okroglo mizo o starejšem slovenskem slovstvu (glej Glasnik Slovenske matice V, št. 2, 48–85), ki jo je sprožilo dejstvo, da je prvi zvezek Matičine Zgodovine slovenskega slovstva iz leta 1956 že pošel, vendar je povprašanje po njem še vedno bilo veliko. Referate so prispevali B. Grafenauer (Vprašanje nove sinteze zgodovine starejše slovenske književnosti v luči dosedanjega dela Slovenske matice (str. 48–51), Janko Kos (Problemi

⁵² Vendarle je treba povedati, da se je ponekod že Anton Slodnjak vsaj poskušal dvigniti do takšnega načela ter da tudi Pogačnik in Zdravec mestoma še poudarjata posamična dejstva iz življenja tega ali onega bolj ali manj odličnega slovenskega pisatelja.

⁵³ Pogačnik je morebiti edino v eni zadevi nekolikanjci korigiral svoja stališča o BS iz leta 1968; sedaj bolj poudarja pomen dela S. Pircheggerja za raziskave te problematike (glej njegovo geslo o BS v Enciklopediji Slovenije I, Ljubljana 1987, 383–384, kjer se v zelo skróčenem seznamu relevantne literature navaja tudi Pircheggerjeva izdaja BS iz leta 1931; prim. tudi Starejše slovensko slovstvo, str. 22, kjer je Pircheggerjevo branje BS označeno za vidnejše – na neustrezno pozornost do Pircheggerjevega dela je Pogačnika opozoril B. Grafenauer v Zgodovinarjevi paralegomeni . . . , 153).

starejšega slovstva, 52–55), Milko Matičetov (Ljudsko slovstvo v slovenski literarni zgodovini – objavljen je zgolj povzetek njegovih izvajanj, 55–57), P. Simoniti (Srednjelatinska in novolatinska književnost v sklopu proučevanja starejšega slovenskega slovstva 57–63), J. Koruza (Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva 63–71), J. Pogačnik (Raziskovalna vprašanja v srednjeveškem slovstvu 72–78), Š. Barbarič (Proučevanje slovenskega razsvetljenstva v zadnjem četrstoletju, 78–82), diskutirali pa so še F. Bernik, B. Paternu in Š. Barbarič (str. 82–85). Toda čeprav se je na posvetovanju zbral tako eminentno-prominenten zbor resnično vrhunskih strokovnjakov, se je okrogla miza v bistvu čez čas izkazala za hudo oglato: vse do danes ni pripeljala ne do prve ne do druge ponujene rešitve, ki sta se kot alternativni pojavljali na začetku: prvi zvezek Matičine Zgodovine slovenskega slovstva, ki zajema starejše obdobje, ni bil ne ponatisnjen (razprava je navsezadnje pokazala, kako ta solucija ne bi bila zadovoljiva; na to je opozarjala predvsem že obstoječa mnogo sodobnejša Pogačnikova sinteza iz leta 1968!) ne na novo napisan. Morda bodo rezultati omenjenega pogovora za okroglo mizo kdaj v prihodnosti vendarle obrodili sadove: slej ko prej bo nova sinteza zgodovine starejše slovenske literature postala nujnost, pereča potreba po nji pa se kaže dandanes, tri leta po hudo ponesrečenem Pogačnikovem poskusu s študijo Starejše slovensko slovstvo, bolj kot kdaj koli v zadnjih desetih ali petnajstih letih. Metodološke rešitve iz leta 1981 pač ne bodo več uporabne, zato pa tem bolj konceptualne. Tako kljub velikemu upadu kakovosti raziskav starejše slovenske literature v zadnjem obdobju (to velja tako glede na Pogačnikovo sintezo iz leta 1968 kot glede na stanje pri nas ter drugod po Evropi nekdanj in danes, kar je v bistvu edino sprejemljivo merilo za takšne ocene!) ta čas morda ni bil povsem izgubljen, vsekakor pa bo morebitno sodbo o tem lahko izrekla šele prihodnost.⁵⁴

Kar zadeva bibliografsko »logistiko« raziskav starejšega slovenskega slovstva, je treba opozoriti na tekočo literarnovedno in jezikoslovno slovenistično bibliografijo v reviji Jezik in slovstvo, ki jo od leta 1966 pripravlja Marko Kranjec s sodelavkami iz knjižnice Oddelka za slovske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Starejše slovensko slovstvo ali celo srednjeveško slovstvo sicer ni posebno poglavje omenjene bibliografije, tako da je le-to treba pregledovati v celoti, kar zaradi njene preglednosti ni težko. Bibliografija zajema tudi folkloristične zapise o ljudskem slovstvu, opozarja pa še na druga za raziskovanje slovenske literature in jezika zanimiva bibliografska pomagala. Tekoča slovenska historiografska bibliografija, ki izhaja v Zgodovinskem časopisu (vendar ne kot slavistična za vsako leto posebej, temveč za nekaj let skupaj), literarnozgodovinskih študij praviloma ne zajema, zato pa večje sinteze. Omenili smo že posebni bibliografiji raziskav Brižinskih spomenikov in Stiškega rokopisa; poleg njiju sta za naše probleme izmed specialnih bibliografij zanimivi zlasti dve osebn, Jožeta Pogačnika in Jožeta Koruze. Prva bo predvidoma izšla v letošnji Slavistični reviji v počastitev Pogačnikove šestdesetletnice,⁵⁵ druga pa je v rokopisu tudi že dalj časa pripravljena (sestavila jo je D. Gabrovškova), vendar kljub več poskusom, da bi bila objavljena, do tega žal še ni prišlo. Morda bi se ob pomankanju slavističnega entuzizma za tak edicijski podvig lahko odločili zgodovinarji, ki vendarle nimajo toliko reči, o katerih pričuje zgolj oralna zgodovina – papir kljub vsemu ne prenese vsega! –, med seboj kakor Koruzovi kolegi, zakaj profesorjevi spisi so važni tudi za čisto zgodovinske raziskave.

⁵⁴ Kar zadeva obravnavanje problematike starejše slovenske književnosti v Enciklopediji Slovenije, je reči, da ne prinaša pretresljivih novosti, temveč – kakor pritiče enciklopedičnemu priročniku – znanstveno preverjena dognanja in teze. To je tudi edino mogoče pričakovati ob dejstvu, da za literarnozgodovinsko in literarnoteoretično področje pri omenjeni Enciklopediji skrbi J. Kos, ki se je proslavil že z uravnoteženo srednješolsko sintezo Pregled slovenskega slovstva (Ljubljana, 1974). Ta zajema tudi starejše slovstvo; za Kosova gledanja na to obdobje prim. poleg že navedene razprave v 2. št. Glasnika Slovenske matice za leto 1981 še spis Stari in novi pogledi na slovensko slovstvo, Sodobnost XVII, Ljubljana 1970, 173–184.

⁵⁵ V času od spisanja do objave pričujočega poročila je Pogačnikova bibliografija že izšla (SR 41, Ljubljana 1993, 207–328).

Zusammenfassung

DAS MITTELALTER IN SLOWENIEN IN DER LITERATURWISSENSCHAFTLICHEN FORSCHUNG (FORSCHUNGSBERICHT FÜR DEN ZEITRAUM 1968–1993)

Igor Grdina

Der Forschungsbericht behandelt die konzeptuellen, methodologischen und thematischen Fragen der Untersuchungen slowenischer mittelalterlicher Literatur im letzten Vierteljahrhundert. Das Jahr 1968 bedeutet einen konzeptuellen und methodologischen Bruch mit der Vergangenheit: In der »Zgodovina slovenskega slovstva I (Die Geschichte der slowenischen Literatur I.)«, die in diesem Jahr in Maribor erscheint, setzt der Autor J. Pogačnik das Konzept der Einbeziehung der slowenisch- sowie fremdsprachigen (vor allem lateinischen und deutschen) Niederschriften, die im

slowenischen Raum entstanden sind oder von ihm ein Zeugnis abgelegt haben, in der slowenische Literaturgeschichte durch (die Antologie, die dieses Konzept auch praktisch in die Tat umsetzt, erscheint 1972 in Ljubljana unter dem Titel »Srednjeveško slovstvo«/Die mittelalterliche Literatur). Zu gleicher Zeit verlieren der Positivismus un dessen späte Formen als wesentliches methodologisches Prinzip bei der Erforschung der älteren slowenischen Literatur ihre Gültigkeit, denn mit Hilfe der vergleichenden Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte setzten sich eminente literaturwissenschaftliche Verfahren durch. Die Einbeziehung der nicht slowenischsprachigen Schriften in den Forschungskorpus der älteren slowenischen Literatur geht von der Prämisse aus, daß die lateinische und die deutsche Sprache in jener Zeit im slowenischen Raum im Bereich der gelehrten Kultur der Adelligen und Kleriker kein fremdes Idiom gewesen seien, was als Folge von historischen Umständen zu sehen sei (die frühe Unterordnung der slowenischen frühfeudalen Staatsgebilde unter das fränkische und dann das deutsche Reich).

Neben J. Pogačnik (geb. 1933) war in der Erforschung der Problematik des älteren slowenischen Schrifttums im letzten Vierteljahrhundert J. Koruza (1935–1988) führend, von den älteren Forschern übten in jüngster Zeit die Gedanken von I. Grafenauer (1880–1964) den größten Einfluß aus. Letzterer erforschte die slowenische literarische Folklore und die mittelalterliche Kulturtradition in der slowenischen Sprache, die sich jedoch nicht zur schriftlichen Kontinuität bzw. literarischen Tradition durchdrungen hat. Die Auffassungen von Grafenauer wurden durch die neueren Forschungen bestätigt.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Erforschung der slowenischen literarischen Folklore weitgehend von den Folkloristen übernommen, was eine immer geringere Zahl von rein literaturwissenschaftlichen Studien über dieses Segment der slowenischen Literatur zur Folge hat. Wegen der methodologischen und konzeptuellen Inkompatibilität des literaturwissenschaftlichen und folkloristischen Ansatzes bei den Fragen der Volkskultur tauchen große Probleme auf auch bei der Einbeziehung der Volksdichtung in die nationale literaturhistorische Synthese.

Der Forschungsbericht stellt den aktuellen Stand eingehend in den folgenden thematischen Problemkreisen vor: die Frage der ersten Niederschriften in slowenischer Sprache (Glossen aus Clm 14008), die Freisinger Denkmäler (Brižinski spomeniki), die Vorfahren der Slowenen und das Wirken von Kyryll und Method, die Glagolica-Schrift in Slowenien, die Volksdichtung, die nicht slowenischsprachigen mittelalterlichen Niederschriften in Slowenien im Kontext der slowenischen Literaturgeschichte, die Ritterkultur in der slowenischen Sprache, die Sitticher Handschrift (Stiški rokopis) und andere Texte in slowenischer Sprache nach den Freisinger Denkmälern und die Frage der Kontinuität, das Problem der Synthese für diese Periode der slowenischen Literatur und die bibliographischen Behelfe für die Forschung. Die Forschungsergebnisse des letzten Vierteljahrhunderts werden einer kritischen Untersuchung unterzogen. Dabei ist in der Frage der Synthese ein Rückschritt in der wissenschaftlichen Zuverlässigkeit festzustellen (Pogačniks Studie »Starejše slovensko slovstvo«/Die ältere slowenische Literatur aus dem Jahre 1990 ist viel schlechter belegt als die »Zgodovina slovenskega slovstva«/Die Geschichte der slowenischen Literatur aus dem Jahre 1968). Andererseits wurde in speziellen Einzelfragen auch ein gewisser Fortschritt erzielt, der jedoch wegen der sehr geringen Zahl der kompetenten Forscher dieser Problematik äußerst bescheiden ist. Es wird die Forderung nach einem wissenschaftlichen interdisziplinären Dialog gestellt (die slowenische Literaturgeschichte müsse dauernd Kontakt halten mit der slowenischen Sprachwissenschaft, mit der Geschichte, mit der klassischen Philologie, mit der Germanistik, mit der Folkloristik usw.), was in der Vergangenheit zu den größten Forschungsergebnissen führte (vor allem im Falle der Freisinger Denkmäler).

Die Freisinger Denkmäler erlebten im Jahre 1992 noch eine wissenschaftlich-kritische Ausgabe, die in ihrer Analyse im Grunde genommen zu den gleichen Ergebnissen gelangt ist wie die Ausgabe von Kos-Ramovš aus dem Jahre 1937 (die Festlegung der Quelle der Denkmäler im kärntnerischen oder unterpannonischen Raum, die Datierung der erhaltenen Version in die Zeit zwischen 972 und 1039). Die Herausgabe der Sitticher Handschrift (1992) dagegen ist in ihrer paläographischen Abschrift problematisch und entspricht auch allgemein nicht den Normen der modernen ekkdotischen Theorie und Praxis. Bei der Frage der Kontinuität befürwortet die slowenische Sprachwissenschaftlerin B. Pogorelec eine gewisse slowenische sprachliche Kontinuität das ganze Mittelalter hindurch (bei der sog. Kultursprache), doch ihre Thesen wurden bisher keiner gründlicheren wissenschaftlichen Diskussion unterworfen. In jüngster Zeit wird festgestellt, daß wenigstens ein Teil der altkirchenslawischen Literatur in dem Maße mit den Vorfahren der Slowenen in Unterpannonien in Verbindung steht, daß er unmittelbar in die slowenische Literaturgeschichte aufgenommen werden kann (Das Gesetz sudnyi 'ljudem' entstand allem Anschein nach in Unterpannonien, das nach dem Sieg Karls des Großen über die Avaren neben den Baiwaren auch von Slawen aus Karantanien besiedelt worden ist. In dem erwähnten Gesetz findet man Spuren des baiwarischen Rechtes, die praktisch in anderen slawischen Ländern nicht in dieses berühmte Gesetzbuch hätten gelangen können). Wenigstens ein Teil der altkirchenslawischen Literatur kann also nicht nur nebenbei der slowenischen Literaturgeschichte zugezählt werden, wie man seit der Ablehnung der pannonischen Theorie von Kopitar-Miklošič über den Ursprung des

Altkirchenslawischen dachte, das als eine ausgesprochene literarisch-sprachliche Struktur nicht nur ein Abbild einer Sprachform der Slawen war, weder im mittelalterlichen bulgarischen noch im mährischen oder unterpannonischen Raum. Das glagolitische Schriftum, dessen Denkmäler heute in Slowenien verwahrt werden, haben wir den Flüchtlingen zu verdanken, die vor den Türken aus Kroatien zu uns geflüchtet sind, und die glagolitischen Handschriften größtenteils mitgebracht haben, dieses oder jenes Fragment aber auch in Slowenien geschaffen haben (diese Problematik erforscht J. Zor).

Die Forschungsergebnisse sind bei anderen Themenkreisen weniger vollständig, es kam lediglich zur Veröffentlichung einzelner Abhandlungen.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1993 izhaja že njen 64. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica **Kronike**« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.